

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΜΒΕΛΕΙΑΣ - ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

ΤΟΜΟΣ Κ΄
ΤΕΥΧΟΣ 1

Ο πατήρ Γεώργιος Μεταλληνός όμιλει μετά τόν Άγισμό τοῦ Ἰδρύματος (Ζ.Β., 2000)

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

Πρώην «Έλληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός»
Τριμηνιαίο Έπιστημονικό Περιοδικό
Ίστορικής και πολιτιστικής έμβλειας – μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΝ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ - «ΜΝΗΜΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ»

υπό τὴν αἰγίδα

ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΣ «ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Ίδρυτής:

Καθηγητὴς ΟΡΕΣΤΗΣ ΑΘ. ΛΟΥΡΙΔΗΣ

Έδρα Γραφείων: Βασιλίσσης Σοφίας 12, 106 74 Αθήναι

Τηλ. καί Fax: 210 7219503

(Τόμος Κ΄, Τεύχος 1, Ίανουάριος - Ίούνιος 2022)

Τό Περιοδικό διατίθεται καί ἀποστέλλεται δωρεάν

Έκδότρια:

Βαρβάρα Καλογεροπούλου-Μεταλληνού

Διεύθυνσις:

Ίωάννης Δ. Μπουγάτσος - Δημήτριος Γ. Μεταλληνός

Τυπογραφική επίμελεια:

«ΛΥΧΝΙΑ»

Άνδραβίδας 7, 136 71, Χαμόμυλο Άχαρνών, τηλ.: 210 34 10 436, fax: 210 34 25 967

www.lyhnia.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνοῦ , Προέδρου τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος: Χαιρετισμός.....	3
2. Τά Δεκάχρονα τοῦ Περιοδικοῦ μας	4
3. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου , Φιλολόγου - Θεολόγου - Συγγραφέως: Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καί Φιλική Ἐταιρεία.....	5
4. Δημητρίου Β. Γόνη , Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: Ἑρμηνευτικές προσεγγίσεις στό Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Ζαχαρία ἀπό τήν Ἄρτα (1782).....	9
5. Νικολάου Α. Ε. Καλοσπύρου , Ἱστορία καί Ἑρμηνευτική τῆς Κλασικῆς καί Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ): Μαμωνίσματα, τοῦ Μαμωνᾶ ἔτυμα καί ἀκκίσματα.....	17
6. Κατερίνας Καφῆ-Δέφνερ , Ποιήτριας - Μουσικοῦ: Μνήμη π. Γεωργίου Μεταλληνοῦ (Σονέτο).....	24
7. Δημητρίου Γ. Μεταλληνοῦ , Διδάσκων Τμ. Ἀρχαιομίας, Βιβλιοθηκονομίας καί Μουσικολογίας, τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου: Κωνσταντῖνος Σ. Μόστρας, ἓνας ἄγνωστος Φιλικός τῆς Κέρκυρας	25
8. Π. Β. Πάσχου , Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Κρυμμένος»	28
9. ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΝ	29
10. ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ Ἰωάννης Κ. Βουδούρης . <i>Οἱ ἀντιλήψεις γιά τό Δίκαιο στήν ἀρχαϊκή ἐποχή. Ἀπό τοὺς κορυφαίους διανοητές τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου,</i> <i>ἐκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2019, σελ. VIII + 102</i> <i>ὑπό τοῦ Χρήστου Π. Μπαλόγλου</i>	30
11. Ἡ Στήλη τῆς «Ἐνώσεως τῶν Φίλων» τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος Βιργινίας Χαμουδοπούλου-Κωνσταντινίδου : Ἀφιέρωμα στή Μνήμη τοῦ μακαριστοῦ π. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ.....	31

Β΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ)

ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

Προέδρου του Λουριδείου Ίδρύματος

Στήν οδό Βασ. Σοφίας 12 (Πλ. Ρηγίλης) έχει την έδρα του τό «Κοινωφελές Λουριδείου Ίδρυμα καί Πνευματικόν Κέντρον “Μνήμες τῆς Πόλης”», σκοπός τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ μελέτη γενικά τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ καί εἰδικά τοῦ δημοσίου καί ιδιωτικοῦ βίου –κατά τοὺς τελευταίους αἰῶνες– τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πέραν τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τοῦ Ίδρύματος –ὡς προβλέπονται ἀπό τό Καταστατικό του– ἐκδίδει καί τό τριμηνιαῖο ἐπιστημονικόν Περιοδικόν ἱστορικῆς καί πολιτιστικῆς ἐμβέλειας, μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτῆρος μέ θέματα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καί κυρίως τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου καί τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ παλαιότερη ἐπωνυμία ἦταν «Ἑλληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός» σήμερα δέ «**Φιλογένεια**».

Εἰδικώτερα δημοσιεύονται μελέτες ἀναφερόμενες στήν ἑλληνική φιλοσοφία, τά κλασσικά Γράμματα, τήν «θύραθεν σοφίαν» σέ κείμενα τῆς Ἱερᾶς Πατερικῆς σοφίας τῶν Μεγάλων Πατέρων καί οἰκουμενικῶν Διδασκάλων, ὡς καί σέ κείμενα τῶν Ἑλλήνων Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους, καί γενικώτερα σέ θέματα Ἐπιστήμης καί Τέχνης. Περιχωροῦνται δηλαδή θέματα εὐρυτάτου χώρου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Μέ τό τεῦχος αὐτό Κ, 1, ἐγκαινιάζουμε τήν Β΄ Περίοδο ἐκδόσεως τοῦ Περιοδικοῦ μας. Κατά τήν Α΄ Περίοδο (2006-2017) ἐκδόθηκαν τριάντα ὀκτώ (38) τεύχη. Τό 2016 ἐκδόθηκε τόμος «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ» μέ τόν τίτλο τά «ΔΕΚΑΧΡΟΝΑ» (2006-2016).

Τό Δ.Σ. τοῦ Ίδρύματος καί εἰδικώτερα ἡ ἐκδότρια τοῦ Περιοδικοῦ, σᾶς καλεῖ νά πλαισιώσετε τήν προσπάθειά μας αὐτή, στέλνοντας μελέτες σας πρὸς δημοσίευσιν.

Παρακαλοῦμε ὅμως, πρό τό παρόν, οἱ μελέτες σας νά μὴν ὑπερβαίνουν τίς πέντε (5), δακτυλογραφημένες σελίδες (Α4), μέ μορφή καί περιεχόμενο αὐστηρά ἐπιστημονικό.

Αναμένουμε τή συνεργασία σας.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς

Ἡ Ἐκδότρια

ΒΑΡΒΑΡΑ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

ΣΤΑ ΔΕΚΑΧΡΟΝΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΑΣ*

ΠΡΩΤΟΠΡ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

Πρόεδρος του Λουριδείου Ίδρύματος και Διευθυντής του Περιοδικού

Το Περιοδικό του Λουριδείου Ίδρύματος «ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ» εορτάζει τα δεκάχρονά του. Ο αρχικός του τίτλος ήταν «Ελληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός», όπως τότε είχε τιτλοφορήσει ο αείμνηστος ιδρυτής και πρώτος Πρόεδρος του Ίδρύματός μας, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Όρεστης Λουρίδης († 2005). Μέ το νέο όνομά του «Φιλογένεια» συνεχίζει την πορεία του ως «τριμηνιαίο Έπιστημονικό Περιοδικό Ιστορικής και πολιτιστικής έμβελειας», μένοντας πιστό στο πνεύμα και τις στοχοθεσίες του Ίδρυτού του και προσπαθώντας να διατηρήσει τον έπιστημονικό και πολιτιστικό του χαρακτήρα.

Αυτό τό έπιτυγχάνει μέ τή φιλοξενία στίς σελίδες του, κειμένων γνωστών και διακεκριμένων στό χώρο τής ακαδημαϊκής Κοινότητας και τής Λογιοσύνης Συγγραφέων, πού μās έμπιστεύονται τά κείμενά τους, συμβάλλοντας έτσι στή διατήρηση του χαρακτήρα του. Δέν απευθύνεται όμως μόνο στήν ακαδημαϊκή οικογένεια, αλλά και στό ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, πού μέ τή φιλομάθειά του διαβάξει τό Περιοδικό μας, πού του προσφέρει ενημέρωση και κατάρτιση, αλλά και αναψυχή μέ τά λογοτεχνικά-ποιητικά κείμενά του.

Τό νέο όνομα και την ανανεωμένη δομή του οφείλει τό Περιοδικό μας στον κατά νόμον εκδότη του, εκλεκτό Συνάδελφο και Συνεργάτη, κ. Ιωάννη Μπουγάτσο, Καθηγητή, τον οποίο συγχαίρω και από τή θέση αυτή εκ καρδιάς, διότι εργάζεται αόκνως, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια, για τήν ομαλή πορεία τής «Φιλογένειας» και τήν εκπλήρωση τής αποστολής της. Κοινή μας επιδίωξη είναι τό Περιοδικό, πού δηλώνει προς τά έξω τήν παρουσία του ακόμη έμπεριστάτου Λουριδείου Ίδρύματος, σέ χαλεπούς καιρούς για τό Έθνος και τήν Εκκλησία μας, να δίνει τήν μαρτυρία του, αντλώντας από τό ένδοξο παρελθόν τής Ρωμιοσύνης, τής Ορθόδοξης δηλαδή Ελληνικότητας, και επικαιροποιώντας τά μηνύματά της.

Είναι όμως γεγονός ότι ή όποια αξία και σημασία τής «Φιλογένειας» οφείλεται στους αξιοτίμους συγγραφείς, πού μās έμπιστεύονται τά κείμενά τους, τιμώντας και μās και τό Περιοδικό μας μέ τήν κατάθεση τής φιλικής συμβολής τους στα τεύχη του. Είμεθα προς όλους ευγνώμονες για τήν πρόθυμη συμμετοχή τους, ευχόμενοι προς όλους αδιάπτωτη υγεία και δύναμη, για να συνεχίζουμε τό έργο και τήν προσφορά στο Έθνος και τήν Κοινωνία μας.

Μέ θερμότητες ευχαριστίες προς όλους τους εκλεκτούς μας Συνεργάτες και Συναγωνιστές στήν προσπάθειά μας και διάπυρος προς Θεό ευχέτης.

* Κείμενο πού φέρει τήν ύπογραφή του μακαριστού π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ο ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ
Φιλολόγου - Θεολόγου - Συγγραφέως

Γεγονός είναι ότι ο Κωνσταντίνος Οικονόμων (1780-1857) υπήρξε μία από τις πλέον διακεκριμένες προσωπικότητες του πρώτου ήμισους του ΙΘ' αιώνας.

Μεγάλος ρήτορας της Ανατολικής Εκκλησίας, τέλειος και ευφραδής του Γένους Διδάσκαλος, πρώτιστος των συγγραφέων της νέας Ελλάδος, ο λύχνος που φωτίζει την πρωτεύουσα της αναγεννουμένης Ελλάδας, καλλύνοντας τη νέα πορεία του Έθνους, ο περιώνυμος φωστήρας της όλης Ορθοδοξίας. Διακρίθηκε για τό μεγάλο του έργο, ως ιερέας, ως διδάσκαλος του Γένους, ως γενικός ιεροκήρυκας της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας ως πατριώτης, ως θερμότατος υποστηρικτής της Ιερᾶς Παραδόσεως και θεματοφύλακος των Ιερῶν Κανόνων ως συγγραφέας.

Η φωνή του, αληθινή και σθεναρή, δέν ἐσίγησε μέ τόν θάνατόν του (8-8-1857). Άντεξε στό χρόνο γιατί ἔκρυβε ὅ,τι ἀληθινό, ὅ,τι εὐγενικό, ὅ,τι ὑψηλό, ὅ,τι ἐκκλησιαστικό, ὅ,τι θεολογικό, ὅ,τι πατριωτικό καί γενικά κάθε τι πού συνθέτει τήν ἔννοια τοῦ κλασσικοῦ.

Εἰδικώτερα ἡ συμβολή του στήν ἐνίσχυσι τοῦ Ἀγῶνος τοῦ Γένους μας τό 1821 υπήρξε οὐσιαστική τόσο μέ τούς περίφημους Λόγους του (Ἐπιτάφιος στόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', Προτρεπτικός πρός Ἕλληνας, Περί Συνεισφορᾶς, Περί Φιλογενείας, Περί Προσευχῆς), ὅσο καί μέ ἐνεργή συμμετοχή του στή Φιλανθρωπική Ἐταιρεία Ὁδησοῦ καθώς καί στό Ἑλληνικό (Αὐτοκρατορικό) ἐπικουρικό Κομιτᾶτο, σκοπός τῶν ὁποίων ἦταν ἡ ἐνίσχυσις τῶν δεινοπαθόντων Ἑλλήνων, μαχομένων ἤ μή.

Πρόβλημα ὅμως παραμένει, ἂν ὁ Κωνσταντίνος Οἰκονόμος μυήθηκε στή Φιλική Ἐταιρεία.

Δυστυχῶς δέν ἔχουμε σαφεῖς μαρτυρίες πλὴν ἐκείνης τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κ. Οἰκονόμος κατηχήθηκε στήν Κωνσταντινούπολι τό 1820 χωρίς νά μνημονεύεται οὔτε ὁ κατηχητής, οὔτε ποσόν σχετικό πρός τή Φιλική Ἐταιρεία προσφορᾶς¹. Ὡς ἐκ τούτου προσέγγιση τοῦ θέματος μπορεῖ νά γίνη μόνον ἀπό πληροφορίες ἢ συσχετίσεις γεγονότων ἀπό τό ἄμεσον ἤ ἔμμεσον περιβάλλον του. Δέν μπορούμε ὅμως σέ καμμία περίπτωση νά δεχθοῦμε τήν ἄποψι ὅτι δέν γνώριζε τά τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας πρῶτα βήματα, ὡς ὁ ἄμεσος συνεργάτης του στό Φιλολογικό Γυμνάσιον τῆς Σμύρνης² καί συμπατριώτης

1. Ἰωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικόν περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ' Δ' (1861), σ. 405.

2. Περί τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου τῆς Σμύρνης, βλ. Νίκου Α.Βέη, «Ἐπιστολαί Κωνσταντίνου Κούμα καί Ἀδαμαντίου Κοραῆ, σχετικά πρός τήν Σμύρνην», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τ. Β' (1939), σ. 25-29. Χρήστου Σωκρ. Σολωμωνίδη, *Ἡ Παιδεία στή Σμύρνη 1961*, σ. 44-78. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, «Ἀλληλογραφία Κωνσταντίνου

του Κωνσταντίνου Κούμας³, ο οποίος «έξαφνίσθη εις Ὀδησσόν (τό 1820) ἀκούσας ψιθυριζομένην τήν Ἑταιρείαν», ὅπως σημειώνει στήν Ἱστορίαν του⁴. Ὅμως θά εἶχε ἐπιδράσει ἀρνητικά ἡ τοποθέτησις ἔναντι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας τοῦ προστάτου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, ὁ ὁποῖος –κατά τόν Φιλήμονα– «ἄν καί ἔδειξε ζωηρότατον ἐνθουσιασμόν ὑπέρ τοῦ πνεύματος αὐτῆς καί εὐχήθηκε ἀπό καρδίας ὑπέρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀρνήθηκε νά ὀρκισθῇ» ἐπειδὴ τήν προσχώρησί του⁵ αὐτή ἀσυμβίβαστη, ἴσως, πρὸς τό τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα καί κυρίως ἐπιζήμια γιά τό Γένος.

Ἀκομὴ δέν μποροῦσε κανεὶς νά θεωρήσῃ ὡς στοιχεῖον τῆς μὴ προσχωρήσεως τοῦ Κ. Οἰκονόμου στή Φιλική Ἑταιρεία, τόν ἰσχυρισμόν τῶν Ἐφόρων τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας Ὀδησοῦ, ὅτι μόνον πλεονέκτημα τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἔναντι τοῦ Γρηγορίου Εἰρηνουπόλεως καί Βατοπεδίου κατά τήν κρίσι τῶν ὑποψηφίων ὡς ἐκπρόσωποι τῆς Ἑταιρείας στήν Πετρούπολι ἦταν «ἡ εὐροία τοῦ λόγου» ἐνῶ κατελόγιζαν στόν Γρηγόριο τόν «διάπυρον ζῆλόν του ὑπέρ τῆς Πατρίδας»⁶ ἰσχυρισμός ὁ ὁποῖος δέν μποροῦσε νά διατυπωθῇ καί μάλιστα ἀπό τόν κατ' ἐξοχὴν Φιλικόν, Ἰωάννην Ἀμβροσίου, ἄν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἦταν Φιλικός.

Ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι, ὁ Κ. Οἰκονόμος ἐκινεῖτο ἄνετα στίς Αὐτοκρατορικές Αὐλές, ὅπου τά ἐπαναστατικά κινήματα, δέν ἦσαν συμπαθῆ, καί ἀκόμη ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν ὑποστηρικτὴς του –ὅταν ὁ Θεσσαλὸς αὐτὸς κληρικός βρισκόταν σέ ρωσικὸ ἔδαφος– ὁ Ἀλέξανδρος Στούρτζας⁷, δέν φέρεται στοὺς Καταλόγους τῶν Φιλικῶν, ἐνισχύουν τήν ἄποψι αὐτή, ὅτι ὁ Κ. Οἰκονόμος δέν ἔγινε Φιλικός.

Ἀντίθετα, τό γεγονός ὅτι φυγαδεύτηκε ἀπὸ τήν Κωνσταντινούπολι στήν Ὀδησσὸ μέ τήν βοήθεια τῶν ἀδελφῶν Κουμπάρη⁸, ἀπὸ τά πρῶτα μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, καθὼς καί ἡ ὅλη του συναναστροφή πρῶτα στήν Ὀδησσὸ καὶ ὕστερα στήν καθόλου Ρωσία, μέ Ἑλλήνες τῆς διασποράς, γνωστοὺς Φιλικούς ὡς τοὺς, Ἡλία Μάνεση⁹, Νικόλαο Πατζιμή-

Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων κατὰ τήν περίοδον 1810-1819», *Μικρασιατικά Χρονικά*, (1977)μ σ, 79, σημ., ὅπου καί σχετικὴ βιβλιογραφία. Κώστα Λάππα-Ρόδης Σταμούλη, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α΄ (1802-1817), σ. λγ΄ κ.ἄ.

3. Περί τοῦ Κ. Κούμα, βλ. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, «Ἀλληλογραφία», *ὅπ. παρ.*, σ. 92, σημ. 2.

4. Βλ. Κ. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. IB΄, σ. 597.

5. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, Ναύπλιον 1864, σλ. 402, σημ. α΄. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, τ. Α΄ (1920), σ. 12.

6. Βλ. Σακελλαρίου Γ. Σακελλαρίου, *Φιλική Ἑταιρεία*, ἐν Ὀδησσῷ 1909, σ. 11.

7. Περί τοῦ Ἀεζάνδρου Στούρτζα (Stourdza Ald. de) Κ. Οἰκονόμου, *Ἀλέξανδρος, Βιογραφικὸν σχεδίασμα*, Ἀθήνησι αἰωνε΄ (1855). Σακελλαρίου Γ. Σακελλαρίου, *Φιλική...*, ὅπ. παρ., σσ. 24, 26, 28, 111-114, 124-125. Ἐλένης Σ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, 1803-1822*, Α΄ Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης, Ἀθήναι, 1958, σσ. 17, 18, 40 ἐξ., 69 ἐξ. κ.ἄ. Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη, «Τρία ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων στή Ρωζάνδρα καὶ στόν Ἀλέξανδρο Στούρτζα», περ. *Κληρονομιά*, τ. 11 (1979), σ. 451-475.

8. Πρβλ. Ἀμβροσίου Φραντζῆ, *Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τ. Α΄, Ἀθήναι 1839, σ. 263 ἐξ.

9. Βλ. Βαλερίου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί*, Ἀθήναι 1937, σ. 7, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι κατηχήθηκε ἀπὸ τόν Ἀναγνώστου Παπαγεωργίου στίς 16 Μαΐου 1818. Ἀντιθέτως, ὁ Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅπ. παρ., τ. Α΄, σ. 401, ἀναφέρει ὅτι κατηχήθηκε ἀπὸ τόν Ἀναγνωσταρὰ τό 1818 στήν Ὀδησσόν.

δη¹⁰, Κυριακό Κουμπάρη¹¹, Μάνθο Ριζάρη¹² κ.ά. ενίσχυσαν την άποψη ότι ο Κ. Οικονόμος ήταν Φιλικός.

Όλα αυτά καί η καθόλου συμβολή¹³ του Κ. Οικονόμου στην Έπανάστασι του 1821 ωδήγησαν, ίσως, συγγραφείς, μεταγενέστερα, νά αναφέρουν αυτόν ως Φιλικό.

Ειδικώτερα ο Άναστάσιος Γούδας¹⁴ γράφει: «Καίτοι δέ ουδεμίαν βεβαίως ανάγκην έχων νά κατηχηθῇ (ο Κ. Οικονόμος) εἰς τὰ μυστήρια τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἵνα συμπράξῃ εἰς τήν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος, οὐχ ἤττον ὅμως ἐμυήθη καί οὗτος κατά τό 1820».

Ο Πολύκαρπος Συνοδινός¹⁵ ἀναφέρει ὅτι ὁ Κ. Οικονόμος «ἐμυήθη εἰς τήν Φιλικήν Ἑταιρείαν καί ὠμίλει μετὰ τέχνης ἐπὶ παντοίων ὑποκειμένων, ἐξαίρων τό ἐθνικόν φρόνημα καί προτρέπων εἰς θυσίας τούς πολυπληθεῖς ἀκροατάς τῆς Ὁρθοδοξίας καί τοῦ Γένους».

Ἀνάλογα ἐκφράζεται καί ὁ Θεόκλητος Στράγκας¹⁶ γράφων ὅτι «ὁ διαπρεπῆς κληρικός Κωνσταντῖνος Οικονόμος μνηθεῖς καί αὐτός εἰς τήν Φιλικήν Ἑταιρείαν παρώτρυνε τούς ἀγωνιζομένους ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος».

Τέλος ὁ Ἐμμανουήλ Πρωτοψάλτης¹⁷ στό ἀναμνηστικόν τεῦχος, περιλαμβάνει μεταξύ τῶν Φιλικῶν καί τόν Κ. Οικονόμον.

Ἀπό τά πῖο πάνω διαφαίνεται ὅτι οἱ μέχρι σήμερα σχετικές πληροφορίες δέν παρέχουν τή βεβαιότητα ὅτι ὁ Κ. Οικονόμος μυήθηκε στά μυστήρια τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐνεργούσε ὡς Φιλικός ὑπερβάλλοντας πολλές φορές αὐτούς, καί ἐπιθυμοῦσε τήν πραγμάτωσι τῶν σκοπῶν αὐτῆς, ἀλλά δέν μπορούμε, ἀπό τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα, νά τόν ἐντάξουμε στούς Καταλόγους τῶν Φιλικῶν.

Στό τέλος πρέπει νά συνταχθοῦμε μέ τήν άποψη τοῦ Ἀθανασίου Γερομιχαλοῦ, ὁ ὁποῖος στή μελέτη του περί Κ. Οικονόμου ὑπογράμμισε, σχετικά μέ τό θέμα αὐτό, τά ἐξῆς: «Πληροφορία περί συμμετοχῆς αὐτοῦ στή Φιλική Ἑταιρεία, δέν ἔχουμε· πλὴν οἴκοθεν συμπεραίνουμε ὅτι δέν ἦταν δυνατόν νά κατέχῃ τά μυστικά τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Βάμβας καί νά ἀγνοῇ

10. Βλ. Βαλερίου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί*, ὅπ. παρ., σ. 3, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι κατηχήθηκε ἀπό τόν Νικόλαο Γαλάτη στίς 28 Ὀκτωβρίου 1816 στή Μόσχα. Ὁ δέ Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅπ. παρ., τ' Α', σ. 408, ἀναφέρει ὅτι κατηχήθηκε τό 1816 στή Μόσχα χωρίς νά μνημονεύῃ τόν κατηχητή.

11. Βλ. Βαλερίου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί...*, ὅπ. παρ., σ. 8, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι κατηχήθηκε ἀπό τόν ἰωάννη Χ' Φαρμάκη στίς 19 Ἰουνίου 1818 στήν Κωνσταντινούπολι. Ἀντίθετα, ὁ Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον...*, ὅπ. παρ., τ. Α', σ. 398 ἀνφέρει ὅτι κατηχητής του ἦταν ὁ Π. Σέκερης, διαφορά τήν ὁποία σχολιάζει ὁ Μέξας.

12. Βλ. Βαλερίου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί...*, ὅπ. παρ., σ. 2, ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι κατηχήθηκε ἀπό τόν Νικόλαο Γαλάτη στίς 17 Ὀκτωβρίου 1816 στή Μόσχα. Ὁ δέ Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον...*, ὅπ. παρ., τ. Α', σ. 410, ἀναφέρει ἀπλῶς, ὅτι κατηχήθηκε στή Μόσχα, τό 1817.

13. Βλ. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, *Ἡ συμβολή τοῦ Κωνσταντίνου Οικονόμου τοῦ ἐξ Οικονόμων εἰς τήν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, Ἀθῆναι, 1996.

14. Β. Ἀναστασίου Γούδα, *Βίολ...*, ὅπ. παρ., σ. 182.

15. Βλ. Πολυκάρπου Συνοδινού, «Κ. Οικονόμος», περ. *Γρηγ. Παλαμᾶς*, τ. 7 (1923), σ. 6.

16. Βλ. Θεοκλήτου Α. Στράγκα, *Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, Ἱστορία ἐκ πηγῶ ἀψευδῶν 1817-1967*, Ἀθῆναι 1969, τ. Α', σ. 2.

17. Ἡ Φιλική Ἑταιρεία, *Ἀναμνηστικόν τεῦχος ἐπὶ τῇ 150 ἐπετηρίδι*, Ἀθῆναι 1964, ἔκδοσις Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σ. 114.

αὐτά ὁ Οἰκονόμος. Ἐξ ἄλλου ἢ ἀνακήρυξις αὐτοῦ, ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε΄, ὡς πατριαρχικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἱεροκήρυκος καὶ διδασκάλου ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὑπονοεῖ ὅπωςδῆποτε συνεργασίαν τῶν δύο ἀνδρῶν¹⁸.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιο σήμερα πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ βίος τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἀνήκει στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας. Ὅπως οἱ μεγάλοι Πατέρες συνέδεαν τὸ αἶσθημα τῆς Πατρίδος μέ τὸ φῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔτσι καὶ ὁ φιλόπατρις αὐτός Ἕλληνας κληρικός, διέσωσε, ἀκολουθώντας τὴν παράδοσιν, τὸν Ἑλληνισμόν ἐν τῷ Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ βίος του δέ αὐτός παραλληλίσθηκε μέ τὸ βίον τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ὡς ἀντιπροσώπων τῆς μεγάλης προδρομικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας «Τριλογία ἱερά καὶ ἀθάνατος» διαβάζουμε στὸν «Αἰῶνα»¹⁹, στὸν πρόλογον τοῦ Πανελληνίου ἐκείνου δράματος, τὸ ὅποιον θέλει ἀποτελειωθῇ ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Σολωμός εἶναι οἱ τρεῖς, ὡς εἶπεῖν, τελευταῖοι γίγαντες (τοῦ) προκατακλυσμαίου μεγάλου κόσμου. Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Ἄγγελος ταξιάρχης τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Πίστεως καὶ φωτεινός ρήτωρ τῆς Ἐκκλησίας μας, κλείει τὴν πρόδρομον θρησκευτικὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, ὁ δέ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ἄγγελος ταξιάρχης τοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων Ἀγῶνος μας, κλείει τὴν πρόδρομον πολεμικὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου· ὁ δέ Διονύσιος Σολωμός, Ἄγγελος ταξιάρχης τῆς Ἐθνικῆς ποιήσεώς μας, κλείει τὴν πρόδρομον καλλιτεχνικὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ πρώτου ἄσματος τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ ἄσματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

18. Βλ. Ἀθ. Γρ. Γερομιχαλοῦ «Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων», Ἐπετηρίς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. Θ΄, 1964, σ. 63. Πρβλ. Ἀχ. Λαζάρου «Κων. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ γένους», περ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 10 (1971), σ. 113-120.

19. *Αἰών*, ἀρ. 1505/1857.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΤΑ (1782)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΓΟΝΗ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Στὸν χειρόγραφο κώδικα 25 τῆς μονῆς Ξενοφώντος τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἔχει καταγραφεῖ, χωρὶς τίτλο, τὸ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ζαχαρία ἀπὸ τὴν Ἄρτα¹. Κριτική ἐκδοση τοῦ κειμένου πραγματοποιήσε ὁ Δημοσθένης Στρατηγόπουλος (2015)². Σημειωτέον ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ παλαιότερα (1799) εἶχε δημοσιευθεῖ στὸ Νέον Μαρτυρολόγιον τῶν ἁγίων Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου καὶ Μακαρίου Νοταρᾶ³, ἀλλὰ μὲ τὶς ἐξῆς ἀξιοσημείωτες παραλείψεις:

α) Παραλείπεται ἡ περιγραφή τῆς ἀρχικῆς μεταβάσεως τοῦ Ζαχαρία στὴ μητρόπολη τῶν Παλαιῶν Πατρῶν πὺ ἀπέβλεπε στὴν ἐξομολόγησή του καὶ τὴν εὐλογία τοῦ μητροπολίτη

1. Γιά τὴ νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ κώδικα 25 τῆς μονῆς Ξενοφώντος βλ. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. Α΄, Ἐν Κανταβρυγίᾳ τῆς Ἀγγλίας 1895, σ. 63. Σ. Α. Πασχαλίδη, «Οἱ χειρόγραφες νεομαρτυρολογικὲς Συλλογὲς καὶ τὸ Νέον Μαρτυρολόγιον. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», Πρακτικὰ Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες προάγγελοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους», Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ἱερὰ Μητρόπολις Ὑδρας, Σπετσῶν, Αἰγίνης, Ἑρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας, Ὑδρα 2007, σσ. 156-159. Τοῦ ἴδιου, Τὸ ὑμναγιολογικὸ ἔργο τῶν Κολυβάδων. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἀγιολογικῆς γραμματείας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 191-197. Β. Σ. Ψευτογκᾶ, «Χειρόγραφες συλλογὲς Νεομαρτυρολογίων», στοῦ ἴδιου, Νεομαρτυρολογικὰ Μελετήματα, ἐκδοτικὸς οἶκος Κυρομάνος, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 108-119, ὅπου λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου, μὲ ἀρχοτέλειες ὅλων τῶν ἔργων (Βίων καὶ Μαρτυρίων). Δ. Β. Γόνη - μον. Παταπίου Κανυσοκαλυβίτου, Παπα-Ἰωάνη Κανυσοκαλυβίτου (†1765), Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ. (Εἰσαγωγή – Κριτικὴ ἐκδοση τοῦ κειμένου), Ἐκδοτικὸς οἶκος Κ. & Μ. Σταμούλη - Ἰωάννης Χαρπαντίδης, Θεσσαλονίκη 2020, σσ. 141-146. Τὸ Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρίου ἀπὸ τὴν Ἄρτα φιλοξενεῖται στίς σσ. 273-282 τοῦ κώδικα.

2. Δημοσθένης Στρατηγοπούλου, «Τὸ Μαρτύριον τοῦ νεομάρτυρα Ζαχαρία στὴν Πάτρα. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὸ ἔντυπο», στὸ Ἀναπαραστάσεις καὶ ἀποχωρισμοί. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη τῆς Μάρθας Πύλια, Κομοτηνὴ 2015, σσ. 361-381 (σσ. 361-371 Εἰσαγωγικά, σσ. 372-377 ἐκδοση τοῦ κειμένου, σσ. 377-381 Σχόλια) (ἐφεξῆς: Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία).

3. Νέον Μαρτυρολόγιον ἦτοι μαρτύρια τῶν νεοφανῶν μαρτύρων τῶν μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαφόρους καιροὺς, καὶ τόπους μαρτυρησάντων. Συναχθέντα ἐκ διαφόρων Συγγραφέων, καὶ μετ' ἐπιμελείας ὅτι πλείστης διορθωθέντα καὶ σὺν Θεῷ Νῦν πρῶτον Τύποις ἐκδοθέντα, διὰ συνδρομῆς φιλοχρίστων, καὶ φιλομαρτύρων Χριστιανῶν, τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ πραγματευομένων. Εἰς κοινὴν τῶν Ὁρθοδόξων ὠφέλειαν. Ἐνετίησιν. ,αψ'θ'. 1799. Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων Con licenza de' superiori, σσ. 124-125. Κατωτέρω οἱ παραπομπὲς στὸ Νέον Μαρτυρολόγιον γιὰ λόγους πρακτικοὺς γίνονται στὴν τρίτη ἐκδοση (Ἀθῆναι 1961), πὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο «Ἀστήρ» Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου «Διορθωμένη καὶ ἐκ πλείστων παλαιῶν λαθῶν ἀπηλλαγμένη» Ἐπιστάσι: Π. Β. Πάσχου. Ἡ τέταρτη ἐκδοση (1993) ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τῆς τρίτης ἐκδόσεως.

Γρηγορίου για να οδηγηθεῖ ὁ ἴδιος ἐνώπιον τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν για τὴν ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὸ μαρτύριο⁴.

β) Ἀποσιωπᾶται τὸ ὄνομα τοῦ πνευματικοῦ (ἐξομολόγου), στὸν ὁποῖο προσήλθε ὁ Ζαχαρίας μετὰ τὴν ἀποπομπή του ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Γρηγόριο⁵. Σαφέστατα στὴν 3η παράγραφo τοῦ Μαρτυρίου μαρτυρεῖται ὅτι ὁ πνευματικὸς ἦταν ὁ παπᾶς κύρ Δαβίδ, ὁ ὑποτακτικὸς τοῦ ἁγίου γέροντος (Ἰωακείμ)⁶.

γ) Παραλείπεται ἀπὸ τοὺς ἐπιμελητὲς τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου ὁ ὀνειδισμὸς τοῦ Ζαχαρίας ἀπὸ τὸν πνευματικό, ὅταν ὁ τελευταῖος μετὰ τὴν ἀπόδο εἴκοσι ἡμερῶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή του τὸν ἐπισκέφθηκε ἐκ νέου, ἂν καὶ αὐτό, κατὰ τὴ συμφωνία τους, ἔπρεπε νὰ γίνει μετὰ ἀπὸ σαράντα ἡμέρες (Ὁ δὲ ἰδὼν αὐτὸν ἄρχισε νὰ τὸν ὀνειδίζῃ, πὼς παρέβη τὴν ἐντολήν του καὶ δὲν ἔλαβε ὑπομονὴν ἕως τῆς τελειώσεως τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν)⁷.

δ) Αποφεύγεται ἡ παράθεση τῆς τελευταίας παραγράφου τοῦ Μαρτυρίου⁸, ὅπου σαφέστατα ἀποκαλύπτεται ὁ πληροφοριοδότης τοῦ συντάκτη τοῦ Μαρτυρίου (μοναχὸς Διονύσιος Ξενοφωντίνος), ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ πνευματικὸς (ιερομόναχος) Δαβίδ: Ταῦτα πάντα ὁποῦ γράφω ἤκουσα ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ ρηθέντος πνευματικοῦ παπᾶ κύρ Δαβίδ⁹.

Ἡ διαδικασία τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ζαχαρία στὴν ὀρθή πίστη παρουσιάζει κάποιες ἐνδιαφέρουσες ιδιοτυπίες:

α) Ὁ πνευματικὸς ἀποφασίζει νὰ μὴν ὑλοποιηθεῖ ἀμέσως ὁ πόθος τοῦ Ζαχαρία για ὁμολογία καὶ μαρτύριο, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ σαράντα ἡμέρες ἀπομονώσεως, προσευχῆς, νηστείας καὶ

4. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 2, στ. 12-23. Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Ζαχαρία ὑπῆρξε ὁ Γρηγόριος Β΄ Καλαμαρᾶς (1781-1799), ὁ ὁποῖος ἐν συνεχείᾳ διετέλεσε μητροπολίτης Ναυπλίου καὶ Ἀργους ὡς Γρηγόριος ὁ Γ΄ (1800-1810). Γι' αὐτὸν βλ. ἐνδεικτικὰ Στ. Ν. Θωμοπούλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1821, ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Β΄ ὑπὸ Κ. Ν. Τριανταφύλλου, Πάτραι 1950, σσ. 576-578. Μ. Γ. Λαμπρινίδου, Ἡ Ναυπλία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἱστορικὴ μελέτη, Ναύπλιον ³1975, σσ. 194-195. Τ. Α. Γριτσοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἀλωσιν, [Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικὴ βιβλιοθήκη 5], Ἀθῆναι 1992, σσ. 72, 153. Ἡ σχετικὴ μὲ τὸν μητροπολίτη Γρηγόριο Β΄ βιβλιογραφία πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλη προσοχή, ἐπειδὴ ἐσφαλμένα ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ταυτίζεται μὲ τὸν διάδοχό του στὸν θρόνο Ναυπλίου καὶ Ἀργους Γρηγόριο τὸν Δ΄ (1810-1821), ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἀνεψιὸς του καὶ ὁμώνυμος ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐπώνυμο (Καλαμαρᾶς).

5. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 208.

6. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 3, στ. 24-26. Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωακείμ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Διονύσιο Ἀνατολικιώτη [«Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωακίμ», Συμβολὴ 3 (Σεπτ.-Δεκ. 2003) 74-80]. Στὸ κείμενο τοῦ Βίου αὐτοῦ ὑπάρχει σαφέστατη μαρτυρία για τὸν συγγραφέα του (Διονύσιο μοναχὸ τὸν Ξενοφωντίνον) καὶ τὸν πληροφοριοδότη του (ιερομόναχο Δαβίδ): τοῦτον τὸν πνευματικὸν κύρ Δαυὶδ συνήθιζα κάθω νὰ συναναστρέφωμαι συνεχῶς καὶ νὰ συνομιλῶ ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας, ὁ ὁποῖος ἐδιηγήθη μοι πολλὰ διὰ τὸν ρηθέντα γέροντα αὐτοῦ καὶ ἀναχωρητὴν, τὰ ὁποῖα θέλει διηγηθῶ μὲ ὄλην τὴν ἀλήθειαν εἰς δόξαν Θεοῦ (στ. 19-22).

7. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 209. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 4, στ. 43-45.

8. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 211. Τὸ κείμενο τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου κλείνει μὲ τὸ γεγονὸς τῆς καλύψεως καὶ ἀποκρύψεως τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Ζαχαρία μὲ χόρτα καὶ χρώματα: Ταῦτα μαθόντες οἱ Ἀγαρηνοί, ἔστειλαν ἀνθρώπους, καὶ κόψαντες χόρτα πολλὰ τὰ ἔρριψαν μέσα, ἔπειτα ἐτράβηξαν χρώματα, καὶ ἐγέμισαν τὸ πηγᾶδι· καὶ οὕτως ἔμεινε ἐκεῖ σφαλισμένος ὁ Ἅγιος.

9. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 14, στ. 183-184.

ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, γὰρ νὰ βεβαιωθοῦν ἀμφοτέρω ἀν ἡ ἀπόφαση τοῦ Ζαχαρία «εἶναι παρὰ Θεοῦ»¹⁰.

β) Ὁ Ζαχαρίας ἀντέχει τὴ δοκιμασίαν μόνο γιὰ εἴκοσι ἡμέρες καὶ δέχεται τοὺς εὐλογους ὀνειδισμοὺς τοῦ πνευματικοῦ, ἀλλὰ δὲν κάμπτεται καὶ ζητᾷ ἐπίμονα τὴν εὐλογία του¹¹.

γ) Ἀκολουθεῖ ἐξομολόγηση τοῦ Ζαχαρία γιὰ τὶς ἁμαρτίες ὁλόκληρης τῆς ζωῆς του. Διαπιστώνεται ὅτι, μὲ ἐξαίρεση τῆς ἁμαρτίας τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ζαχαρίας ἦταν τόσο καθερὸν ἁγγεῖον, ὥστε θὰ μπορούσε νὰ χειροτονηθεῖ ἀκόμη καὶ κληρικός¹².

δ) Ὁ πνευματικὸς παρὰ ταῦτα προσπάθησε νὰ τὸν πείσει νὰ μὴν προχωρήσει στὴ διαδίκασίαν τοῦ μαρτυρίου, προβάλλοντας ὡς ἐπιχειρήματα τὰ ὀδυνηρὰ βασανιστήρια, τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεώς του, τοὺς πειρασμοὺς καὶ τοὺς κινδύνους τῶν χριστιανῶν καὶ ὑποσχόμενος νὰ βρεῖ ἄλλον τρόπο ἀσφαλέστερο γιὰ τὴ σωτηρία του καὶ τὴ συγχώρηση τῆς ἀρνήσεώς του, διότι οὐκ ἔστιν ἁμαρτία νικῶσα τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ¹³.

ε) Μετὰ ἀπὸ σταθερὴ ἐπίμονή τοῦ Ζαχαρία ὁ πνευματικὸς δόξασε τὸν Θεὸ γιὰ τὴ μεγάλη χάρι πού τοῦ χάρισε καὶ ἀφοῦ σηκώθηκε ἔβαλε στίχον καὶ ἔψαλον ὁμοῦ παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον¹⁴.

10. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 3, στ. 26-36. Σημειωτέον ὅτι τὸ βιβλίον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία τοῦ μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου ἔπρεπε νὰ τὸ διαβάξει μόνον ὁ Ζαχαρίας, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ εἶχε ἀσπαστεῖ τὸ Ἰσλάμ, εἶχε κρυφίως τὸ βιβλίον... καὶ ἀνεγίνωσκε συνεχῶς, ἀπὸ τὸ ὅποῖον ἐλάμβανε πολλὴν μετάνοιαν καὶ κλαίον ἐζήτα ἀπὸ τὸν Θεὸν χάριν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τῆς σωτηρίας του (Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 1, στ. 7-10). Προχείρως βλ. τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βασ. Ρηγούλου, Βιβλίον ὁραιότατον καλούμενον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία συντεθὲν εἰς κοινὴν τῶν Γραικῶν διάλεκτον παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητὸς τοῦ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει τοῦ Ἀθῶ ἀσκήσαντος, ἔκδοσις ἐπιμελημένη καὶ διακεκοσμημένη διὰ εἰκόνων τοῦ ἁγιορείτου μοναχοῦ Ἰωάννου Βρανοῦ, Θεσσαλονίκη 1972.

11. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 4, στ. 37-50.

12. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 4, στ. 50-54.

13. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 4, στ. 54-70. Σημειωτέον ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ ιερομονάχου Δαβὶδ νὰ πείσει τὸν Ζαχαρία νὰ ἀποφύγῃ τὸ μαρτύριο δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ μοναδικὸ στὰ νεομαρτυρολογικὰ κείμενα. Καὶ ἄλλοι πνευματικοὶ ἀποτρέπουν τοὺς ὑποψήφιους μάρτυρες νὰ βαδίσουν τὴν ὁδὸ τοῦ μαρτυρίου. Τέτοιες εἶναι π.χ. οἱ περιπτώσεις τῶν νεομαρτύρων Ἰωάννου Ἰωαννίτου, Νικολάου ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, Κυπριανοῦ ἀπὸ τὸν Κλητζό, μοναχοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἠλίας Ἀρδοῦνη, Αὐξεντίου, Νικήτα τοῦ Νισυρίου καὶ Πολυδώρου τοῦ Κυπρίου (Νέον Μαρτυρολόγιον, σσ. 44-45, 67, 90, 99, 105, 110, 125 καὶ 231 ἀντίστοιχα). Γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν στόχον τοὺς οἱ πνευματικοὶ ἐπιστρατεύουν ὡς ἐπιχειρήματα τὴν ἀσθένεια τῆς σάρκας, τὸ ἄδηλον τῆς ἐκβάσεως τοῦ μαρτυρίου, τὸν κίνδυνον τῶν χριστιανῶν καὶ τὴν ἀπαγόρευση τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας γιὰ αὐτόβουλήν προσέλευσιν στὸ μαρτύριο.

14. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 5, στ. 71-82. Ἡ τέλεσις τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον πρὸ τοῦ μαρτυρίου δὲν ἀπαντᾶται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ σὲ νεομαρτυρολογικὰ κείμενα. Προηγεῖται στὸ Μαρτύριο τοῦ μεγαλομάρτυρα Νικήτα τοῦ Νισυρίου, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε τὸ 1732 στὴ Χίο. Ὁ νεαρὸς Νικήτας (15 ἢ 16 ἐτῶν) ζήτησε ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νέας Μονῆς τοῦ νησιοῦ ἄδεια γιὰ νὰ παρουσιαστῇ ἐνώπιον τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν καὶ νὰ μαρτυρήσῃ. Οἱ προεστώτες τῆς μονῆς, μετὰ ἀπὸ συζήτησιν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀπόνψεων, ἀποφάσισαν ὅτι «δὲν πρέπει νὰ τὸν ἐμποδίσουν», ἐπειδὴ «αὐτὸς θεληματικῶς ἀφ' ἑαυτοῦ του, χωρὶς νὰ τοῦ εἰπῇ τίνας, ἐζήτει τὸ μαρτύριον μὲ προθυμίαν πολλήν». Μάλιστα γιὰ τὴν ὁμαλὴ ἐξέλιξιν τῆς διαδικασίας τοῦ μαρτυρίου θεώρησαν σκόπιμον «νὰ κάμουν μίαν παράκλησιν εἰς τὴν Παναγίαν πρότερον, καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἐξαποστείλουν εἰς τὸν ποθοῦμένον του δρόμον» (Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 125). Αναμφίβολα οἱ πατέρες τῆς Νέας Μονῆς τέλεσαν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν ἐνῆλθιν στὸ πλαίσιον τοῦ

στ) Ἐν συνεχείᾳ εὐλόγησε τὸν Ζαχαρία, τὸν ἐσφράγισε μὲ τὸ σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τὸν ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ μαρτύριο¹⁵.

ζ) Τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ μεταχειριστεῖ ὑπερβολικὲς ὕβρεις κατὰ τῆς θρησκείας τῶν Τούρκων, ἀλλὰ μὲ σύντομα λόγια νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶναι χριστιανὸς καὶ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν προηγούμενη πίστη του (τὸ Ἰσλάμ)¹⁶.

Ὅφειλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸ σημεῖο ε', πρὶν ἀπὸ τὴ φράση «ἔβαλε στίχον καὶ ἔψαλον ὁμοῦ παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον», οἱ συντάκτες τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου πρόσθεσαν τὰ ἑξῆς: Καὶ διαβάζοντας τὰς ἱλαστηρίους εὐχάς, κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησίας μας, τὸν ἐμύρωσε καὶ τὸν ἐμετάδωσε τὰ ἄχραντα μυστήρια· καὶ ἀφοῦ τὸν ἐδυνάμωσε μὲ τὴν ἐπουράνιον τροφήν καὶ τὸν ἐκαθόπλισε μὲ τὰ πνευματικὰ ἄρματα...¹⁷ Ἡ προσθήκη αὐτὴ τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ οὐσιώδης, ἐπειδὴ μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν πρακτικὴ ποὺ ἐφαρμοζόταν σὲ περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποία ἓνας χριστιανὸς ποὺ εἶχε ἀρνηθεῖ τὴν ὀρθόδοξον πίστην, κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ὀθωμανοκρατίας, ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν πατρῴαν πίστη. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τῆς ἐπιστροφῆς, ὅπως ἐκτίθεται στὸν Πρόλογον τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου, περιελάμβανε τὰ ἑξῆς πέντε στάδια: α) Ἐξομολόγησιν τῆς ἀρνήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἁμαρτιῶν σὲ ἔμπειρον πνευματικόν, β) δευτέρη χρῆσις μὲ τὸ Ἅγιον Μύρον, γ) ἀπομόνωσις σὲ ἥσυχον μέρος μὲ προσευχὴν πρὸς τὸν Θεόν, μὲ νηστεία, ἀγρυπνία καὶ δάκρυα μετανοίας, δ) κοινωνία τῶν θείων μυστηρίων καὶ ε) μετάβασις στὸν τόπον τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ γιὰ ὁμολογίαν καὶ μαρτύριον¹⁸.

Ἄν συγκρίνουμε τὴν ἀνωτέρω πρακτικὴν ποὺ ἴσχυε γιὰ τοὺς ὑποψήφιους Νεομάρτυρες τῆς περιόδου τῆς Ὀθωμανοκρατίας μὲ τὴν πρακτικὴν ποὺ ἴσχυε στὴν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ περιγράφεται στὴν Ἀκολουθία Μεθοδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Περὶ τῶν ἀπ' ἀρνήσεως διαφόρων προσώπων καὶ ἡλικιῶν, πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ἀληθεῖν πίστιν ἐπιστρεφόντων¹⁹, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ νέα πρακτικὴ προσαρμόζεται στὶς νέες συνθῆκες τῆς ἐποχῆς, κυρίως στὰ δύο τελευταῖα σημεία: Ἡ συμμετοχὴ στὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἶναι δεδομένη, ἀφοῦ αὐτὴ λαμβάνεται ὡς ἐπουράνια τροφή γιὰ ἐνίσχυσιν στὸ μαρτύριον. Κατὰ συνέπειαν δὲν ἰσχύει ἡ διάταξις τοῦ 73ου κανόνα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ποὺ προβλέπει τὰ ἑξῆς γιὰ ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐκ προαιρέσεως ἠὲτομόλησαν πρὸς τὴν ἄρνησιν, ἐπιστρέφοντας μὲν τούτους δεχόμεθα, τῶν θείων Μυστηρίων οὐ μεταλαμβάν-

μυστηρίου τῆς Ἐξομολογήσεως.

15. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 5, στ. 82-83.

16. Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρία 5, στ. 84-87.

17. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 209.

18. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 19.

19. J. Goar, *Eὐχολόγιον sive Rituale Graecorum...*, Venetiis 1730 (Graz 1960), σσ. 689-693. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα τῆς κατὰ Ἀνατολὰς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας περιέχον τὰς τῶν ἐπὶ τὰ Μυστηρίων Ἀκολουθίας, τὰς τῶν χειροτονιῶν τάξεις, κατὰ τὴν ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ ἔρμηνειαν· τὴν τε τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ ἀκολουθίαν, κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ ἑκδοσιν· ἐτέρας ἀκολουθίας καὶ εὐχάς, ὡς καὶ τὰ Ἀποστολοευαγγέλια τῶν ἐπισημότερων ἑορτῶν. Σπουδὴ καὶ ἐπιστάσις Σπυρίδωνος Ζερβοῦ ἱερομονάχου ἀρχιμανδρίτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Νῦν δὲ ἐπανεκδιδόμενον εἰς τὴν γ' ἑκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «ΑΣΤΗΡ» βάσει τῆς ἐν Βενετίᾳ β' ἐκδόσεως 1862 ἐκ τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος, Ἀθῆναι 1986, σσ. 591-597.

νουςιν, εἰ μὴ μόνον ἐν τῷ τέλει τῆς ζωῆς αὐτῶν: Ὁ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενος καὶ παραβὰς τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον, ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ προσκλαίων ὀφείλει καὶ ἐξομολογεῖσθαι χρεωστῆ ἐν τῷ καιρῷ, ὃ ἐκβαίνει τοῦ βίου, τῶν ἀγιασμάτων ἀξιούμενος πίστει τῆς παρὰ Θεοῦ φιλανθρωπίας²⁰.

Αἱ ἱλαστήριοι εὐχαί, ποὺ μνημονεύονται στὴν προσθήκη τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου, φιλοξενοῦνται στὴν Ἀκολουθία τοῦ Μεθοδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, φέρουν τὸν τίτλο εὐχαὶ ἱλαστικαὶ καὶ εἶναι πέντε ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ, ἐνῶ προστίθεται καὶ ἕκτη, ἡ ὁποία λέγεται μετὰ τῆ χρήσι τοῦ ἐπιστρέψαντος μετ' ἁγίου Μύρο²¹.

Στὶς παραγράφους 4 καὶ 5 τοῦ Μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Ζαχαρία, στὶς ὁποῖες γίνεται λόγος γιὰ τὴ διαδικασία τῆς ἀποκαταστάσεώς του στὴν ὀρθόδοξη πίστι, ὑπάρχουν δύο χωρία ποὺ παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ πρῶτο σχετίζεται μετὰ τὴν προσπάθεια τοῦ πνευματικοῦ νὰ πείσει τὸν Ζαχαρία νὰ ἀποφύγει τὸ μαρτύριο: καὶ σοὺ ὑπόσχομαι νὰ εὕρῃς τὴν ἄφεσιν τῆς ἀρνήσεώς σου, διότι οὐκ ἔστιν ἁμαρτία νικῶσα τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ (4,68-70). Τὸ δεῦτερο περιγράφει τὸν τρόπο ἀντιδράσεως τοῦ πνευματικοῦ, ὅταν διαπίστωσε τὸ μέγεθος τῆς χάριτος, ποὺ ἐνστάλαξε ὁ Θεὸς στὴν ψυχὴ τοῦ Ζαχαρία: ἐβαλε στίχον καὶ ἔψαλον ὁμοῦ παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον (5,81-82).

Γιὰ τὸ πρῶτο χωρίο ἀναφύεται εὐλόγο τὸ ἐρώτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσον τὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι δημιούργημα τοῦ συντάκτη τοῦ Μαρτυρίου (Διονυσίου τοῦ Ξενοφωντινοῦ)²² ἢ ἔχει ἀντληθεῖ ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου Δημοσθένης Στρατηγόπουλος ἔχει ἐπισημάνει ὅτι τὸ χωρίο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔργο Ἱστορία ψυχοφελὲς περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ σὲ δύο παραλλαγές: α) καὶ ὡς οὐκ ἔστιν ἁμαρτία νικῶσα τὴν αὐτοῦ εὐσπλαγχνίαν καὶ β) καὶ καθότι οὐκ ἔστιν ἁμαρτία νικῶσα τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν²³. Ὡς εἶναι γνωστὸ, τὸ ἀνωτέρω ἔργο ἀποδίδεται στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, ὁ ὁποῖος ἔδρασε κυρίως κατὰ τὸν 8ο αἰῶνα²⁴. Πάντως ὑπάρχουν καὶ προγενέστερες πηγές, στὶς ὁποῖες ἐκφράζεται ἡ ἀνωτέρω διδασκαλία. Κλασικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα τοῦ νόθου ἔργου τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου Ἐτέρα (διδασκαλία) πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, στὸ

20. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα..., σ. 591. Πρβλ. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. Δ', Ἀθήνησι 1854, σσ. 233-234.

21. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα..., σσ. 592-597. Παραδόξως στὴν ἔκδοση τοῦ J. Goar (Εὐχολόγιον, σσ. 689-692) οἱ εὐχές χαρακτηρίζονται ὡς ἱλασθητικά.

22. Ἡ ἐπισήμανση τοῦ ὀνόματος τοῦ γραφέα τοῦ ξενοφωντινοῦ κώδικα καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τοῦ συντάκτη τοῦ Μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Ζαχαρία ἐγίνε ἀπὸ τὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Συμεὼν Πασχαλίδη. Πρόκειται γιὰ τὸν μοναχὸ Διονύσιο τὸν Ξενοφωντινὸ. Βλ. σχετικὰ Πατέρων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Χρυσοποδαριτίσης (ἐπιμ.), Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβου τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος, [Ἀνθὴ εὐσεβείας 7], ἐκδ. «Τῆνος», Ἀθήνησι 2003, σσ. 89-90. Πασχαλίδη, Οἱ χειρόγραφες νεομαρτυρολογικὲς συλλογές, σσ. 157-159. Τοῦ ἴδιου, Τὸ ὑμνασιολογικὸ ἔργο τῶν Κολλυβάδων, σσ. 191-195.

23. Δ. Στρατηγόπουλου, Τὸ Μαρτύριο τοῦ νεομάρτυρα Ζαχαρία, σσ. 378-379.

24. B. Altaner - A. Stuiber, *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre des Kirchenväters*, Freiburg. Basel. Wien 1980, σ. 529. Π. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τ. Ε': Γραμματεία τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ΣΤ'-Θ' αἰῶνες, ἐκδοτικὸς οἶκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 325-326.

ὁποῖο καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ θεμελίωση τῆς σχετικῆς διδασκαλίας στὴν Ἁγία Γραφή: Ἄκουσον δὲ καὶ γραφικῆς μαρτυρίας καὶ πείσθητι μὴ εἶναι τὴν οἶαν δήποτε ἁμαρτίαν νικῶσαν τὴν τοῦ Θεοῦ φιланθρωπίαν. Λέγει οὖν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ οὕτως· «Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι, ἐάν τις ποιήσῃ ἄνθρωπος πάσας τὰς ἁμαρτίας, καὶ εὗρῃ δὲ αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ, οὐ μὴ μνησθῶ τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ»²⁵. Σημειωτέον ὅτι στὸ βιβλίον τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ ἀπαντᾷ χωρίον (33,16) ποὺ ἀποδίδει τὸ περιεχόμενο τοῦ παρόντος χωρίου μὲ διαφορετικὰ λόγια: πᾶσαι αἱ ἁμαρτίαι αὐτοῦ, ἃς ἤμαρτεν, οὐ μὴ ἀναμνησθῶσιν· ὅτι κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐποίησεν, ἐν αὐτοῖς ζήσεται. Ὅμοιο σχεδὸν χωρίον μὲ τὸ τοῦ Ψευδο-Ἀθανασίου ἀπαντᾷ καὶ στὴ Β΄ Κατήχησι Φωτιζομένων τοῦ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, ὁ ὁποῖος ἐξῆλθε τὸν Δ΄ αἰῶνα μ.Χ. (313-387): Κἂν ὁλόκληρος δὲ λαὸς ἁμάρτη, οὐ νικᾷ τὴν τοῦ Θεοῦ φιланθρωπίαν²⁶. Σὲ ἀμφιβαλλόμενο ἐργίδιον τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου (Περὶ μετανοίας) τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐκφράζεται μὲ τὴ μορφὴ ἐρωτήσεως: Μή ἐστιν ἁμαρτία ἔχουσα ἀπόγνωσιν, ἢ νικῶσα τὴν φιланθρωπίαν τοῦ Θεοῦ;²⁷ Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ τὸ χωρίον τοῦ Σελευκείας Βασιλείου (†468), στὸ ὁποῖο τὸ μέγεθος τῆς φιланθρωπίας τοῦ Θεοῦ προβάλλεται σὲ συσχέτιση μὲ τὴν πόλιν τῆς Νινευῖ, τὴν ὁποία δὲν κατέστρεψε, ἂν καὶ ἀπέστειλε τὸν προφήτη Ἰωνᾶ γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει στοὺς κατοίκους τῆς τὸν ἀφανισμό της: Ἡ Νινευὶ πόλις ἐν Ἀσσυριοῖς πολυάνθρωπος, ὑπερβαίνουσα μὲν ἁμαρτίαις τοὺς ὅρους τῆς φύσεως, οὐ νικῶσα δ' ὅμως τῆς θείας φιланθρωπίας τὰ μέτρα²⁸. Μίαν ὀψιμὴ μαρτυρία γιὰ τὸ χωρίον αὐτὸ μᾶς προσφέρει ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη: μὴ γὰρ εἶναι ἁμαρτίαν νικῶσαν τὴν φιланθρωπίαν τοῦ Θεοῦ²⁹.

Τὸ δεῦτερον χωρίον (ἐβαλε στίχον καὶ ἔψαλον ὁμοῦ παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον) δημιουργεῖ ἐρμηνευτικὰ καὶ λειτουργικὰ προβλήματα. Καταρχὰς εἶναι δύσκολο νὰ διευκρινιστεῖ ἡ σημασία τῆς πρώτης προτάσεως τοῦ χωρίου (ἐβαλε στίχον). Ἀντικειμενικὴ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὶς συνήθειες ὁδηγίες τῶν λειτουργικῶν βιβλίων γιὰ τὶς περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ ψάλλουμε προσόμοια τροπάρια. Π.χ. Εἰς τοὺς Αἵνους ἰσθῶμεν Στίχους ἡ' καὶ ψάλλομεν Στιχηρὰ Προσόμοια³⁰. Εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα

25. Μεγάλου Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, PG 28, 644.

26. Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, Β΄ Κατήχησις φωτιζομένων, περὶ μετανοίας καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ περὶ ἀντικειμένου καὶ ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ: «Δικαιοσύνη δικαίῃ ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμῳ ἐπ' αὐτὸν ἔσται. Καὶ ὁ ἄνομος ἐὰν ἐπιστρέψῃ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ» καὶ τὰ ἐξῆς, PG 33, 416. Γιὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων βλ. Π. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τ. Δ', σσ. 480-488. Στ. Γ. Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τ. Β', Ἀθήνα 1990, σσ. 482-495.

27. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ΛΕ'. Περὶ μετανοίας. Τὸ ἐργίδιον ἀνήκει στὴν ἐνότητα Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς ὁμιλίας MB', PG 63, 836.

28. Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας, Λόγος IB'. Εἰς τὸν Ἰωνᾶν, PG 85, 160. Γιὰ τὸν Σελευκείας Βασίλειον βλ. Π. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τ. Δ', σσ. 464-466. Στ. Γ. Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τ. Γ', ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2010, σσ. 784-794.

29. Ε. Τσολάκη. Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη, [Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 105], Θεσσαλονίκη 1968, σ. 110.

30. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὰ Μηναῖα, τὴν Παρακλητικὴν, τὸ Τριψόδιον καὶ τὸ Πεντηκοστάριον.

ιστῶμεν Στίχους ι' καὶ ψάλλομεν Στιχηρὰ Προσόμοια³¹. Ἐπειδὴ ἡ σημασία τοῦ ρήματος ἴσθημι εἶναι στήνω³², στήν ἀπλή γλώσσα θὰ σημαίνει βάζω καὶ θέτω. Στὸ Νέον Μαρτυρολόγιον ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης ἀντικαθιστᾷ τὸ ρῆμα ἔψαλον μὲ τὸ ρῆμα ἔβαλον καὶ δίνει νέα μορφή στὸ χωρίο: ἔβαλε στίχον καὶ ἔβαλον ὁμοῦ παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον³³, ὁπότε ἡ σημασία τοῦ ρήματος βάλλω, στήν προκειμένη περίπτωση, ταυτίζεται μὲ τὸ ρῆμα ψάλλω. Ὁ πνευματικὸς δηλαδὴ ἔψαλε στίχον καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἴδιος μαζί μὲ τὸν Ζαχαρίαν ἔψαλον παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Γνωρίζουμε ὅτι τὸν Παρακλητικὸν Κανόνα στὴ Θεοτόκο (Μικρὸ καὶ Μεγάλον) ὁ στίχος ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ ὅλες τὶς ὁδὲς εἶναι τὸ Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς³⁴. Αὐτὸν τὸν στίχο λοιπὸν ἔβαλε (ἔψαλε) ὁ πνευματικὸς καὶ ἔτσι παρακίνησε καὶ τὸν Ζαχαρίαν νὰ ψάλουν μαζί παράκλησιν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

Ἐπειδὴ τὸ ψάλσιμο τῆς Παρακλήσεως εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἀπὸ τοὺς δύο ἄνδρες, ἱερομόναχο Δαβὶδ καὶ νεομάρτυρα Ζαχαρία, ἀκολούθησε μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ δευτέρου, εὐλόγως ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Παρακλήσεως, ἐπειδὴ ἐκτὸς τῶν δύο γνωστῶν Παρακλητικῶν κανόνων εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον (Μικροῦ καὶ Μεγάλου), ποὺ ψάλλονται ἐναλλάξ κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ Δεκαπενταύγουστου, στὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει καὶ Κανὼν Παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐν ἐξομολογήσει ἁμαρτωλοῦ, ποίημα Εὐθυμίου μοναχοῦ Συγκέλλου. Τὸ κείμενον αὐτὸ φιλοξενεῖται στὸ Εὐχολόγιον τὸ Μέγα τῆς κατὰ Ανατολὰς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ περιέχει τὸν Κανόνα, τὸ Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, τὸ Εὐαγγέλιον (Μάρκ. 11,22-25: Εἶπεν ὁ Κύριος· Ἔχετε πίστιν Θεοῦ... ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν), Δέησιν καὶ Εὐχὴν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: Δέσποτα Κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μόνος ἔχων ἐξουσίαν ἀνθρώποις ἀφιέναι ἁμαρτίας... πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῶν τιμίων, ἐπουρανίων νοερῶν αὐτῶν Δυνάμεων ἀσωμάτων, καὶ πάντων τῶν Ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. Ἀμήν³⁵. Ἐὰν λάβουμε ὑπόψη: α) τὸ περιεχόμενον τοῦ Κανόνος Παρακλητικοῦ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐν ἐξομολογήσει ἁμαρτωλοῦ, β) τὸν ἐνθουσιαστικὸν χαρακτήρα τῆς στιγμῆς, ἀφοῦ εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἐξομολόγησιν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ πνευματικὸς διαπίστωσε ὅτι ὁ Ζαχαρίας «εὐρέθη... τόσον ἀγγεῖον καθαρὸν (ἐβγάνοντας τὴν ἄρνησιν) ὅπου ἦτον ἄξιος διὰ ἱερωσύνην», καὶ γ) τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ζαχαρίας ὁπωσδήποτε

31. Βλ. στὰ ἴδια λειτουργικὰ βιβλία.

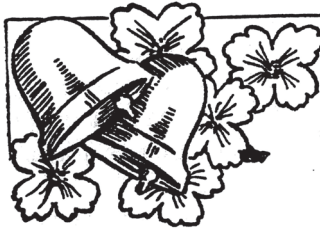
32. Στ. Α. Πατάκη - Νικ. Ε. Τζιράκη, Λεξικὸν ρημάτων ἀρχαίας ἐλληνικῆς ὁμαλῶν καὶ ἀνωμάτων, ἐκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1984, σ. 247.

33. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 209.

34. Βλ. τὶς Ἀκολουθίες τοῦ Μικροῦ καὶ τοῦ Μεγάλου Παρακλητικοῦ Κανόνος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, στὸ Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, ἐκδ. τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1986, σσ. 543-571. Ὁ στίχος Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς ἐπαναλαμβάνεται στὰ δύο πρῶτα τροπάρια ἐκάστης ὁδῆς τῶν δύο Κανόνων, ἤτοι δέκα ἑξὶ φορές σὲ κάθε κανόνα, δεδομένου ὅτι ἕκαστος Κανόνας ἔχει ὀκτὼ ὁδούς. Γιὰ τοὺς Παρακλητικούς κανόνες βλ. Ἰ. Μ. Φουντούλη, Λογικὴ λατρεία, [«Λογικὴ Λατρεία» 5], ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1997, σσ. 173-181.

35. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἐκδοτικὸς οἶκος «ΑΣΤΗΡ» Αλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 1986, σσ. 232-237. J. Goar, Εὐχολόγιον, σσ. 686-688.

τε ἀγνοοῦσε τὸν Κανόνα αὐτόν, ἐνῶ ἀντιθέτως γνώριζε ἀπὸ τὰ προπρωτικά του χρόνια τὸν Μικρὸν Παρακλητικὸν Κανόνα εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, τότε χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη ὀφείλουμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ δύο ἄνδρες ἔψαλαν τὸν Μικρὸ Παρακλητικὸ Κανόνα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Δὲν πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι «Ὁ Μικρὸς Παρακλητικὸς Κανὼν ψάλλεται ἐν πάσῃ περιστάσει καὶ θλίψει ψυχῆς, κατὰ δὲ τὰς ἡμέρας τοῦ Δεκαπενταγούστου, ἐναλλάξ μετὰ τοῦ Μεγάλου Παρακλητικοῦ Κανόνος»³⁶.

36. Ἡ πληροφορία αὕτῃ ἀπαντᾶται στὴν Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, Ὡρολόγιον τὸ Μέγα, σ. 543.

ΜΑΜΩΝΙΣΜΑΤΑ, ΤΟΥ ΜΑΜΩΝΑ ΕΤΥΜΑ ΚΑΙ ΑΚΚΙΣΜΑΤΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. Ε. ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΥ

Ιστορία και Έρμηνευτική τῆς Κλασικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ)

Ἡ παπαδιαμαντική ρομφαία, δεινὴ καὶ δίστομη καὶ ὀξύτομη, ἀποστρέφεται προσχηματικὲς διατυπώσεις. «Ὁ Χριστὸς εἶπεν: *Οὐ δύνασθε Θεῷ λατρεύειν καὶ Μαμωνᾶ. Διὰ τὸν Θεῷ καὶ Μολῶχ ἢ Θεῷ καὶ Ἀσταρῶθ ἢ Θεῷ καὶ Βάαλ*; Διότι ὁ Μαμωνᾶς εἶναι ὁ ἰσχυρὸς, ὁ κραταιότερος, ὅστις ὑποτάσσει πᾶν ἄλλο εἶδωλον, καὶ τὸν Μολῶχ καὶ τὸν Ἀσταρῶθ καὶ τὸν Βάαλ. Ἡ πλουτοκρατία ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁ μόνιμος ἄρχων τοῦ κόσμου, ὁ διαρκὴς ἀντίχριστος. Αὕτη γεννᾷ τὴν ἀδικίαν, αὕτη τρέφει τὴν κακουργίαν, αὕτη φθείρει σώματα καὶ ψυχάς. Αὕτη παράγει τὴν κοινωνικὴν σηπεδόνα. Αὕτη καταστρέφει κοινωνίας νεοπαγεῖς»¹. Ὁ ἀντίλογος; Ἀνέκαθεν χλευαστικός: «Ἦκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν» (Λουκ. 16:14).

Ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι οὔτε ἡ μεταφυσικὴ τοῦ χρήματος² οὔτε ἡ φιλοσοφία ἐκείνη ποὺ θὰ ἐκθείαζε τὸν ἄνομο Μαμωνᾶ ἔναντι τοῦ κατασκευαστικοῦ ἀνθρώπινου «ζώου», ὅπως τοῦ Georg Simmel στὸ βιβλίο του *Die Philosophie des Geldes* (1900, ἐπανξ. ἔκδ. 1907)³. Μᾶς ἐνδιαφέρουν ἡ ἐτυμολογία καὶ οἱ σημασιολογικὲς περιπέτειες αὐτῆς τῆς ἀραμαϊκῆς λέξης στὸ συμφραστικὸ πλαίσιό της στὴν Καινὴ Διαθήκη, λ.χ. στὸ σχεδὸν ταυτόσημο χωρίο *Ματθ.* 6:24 καὶ *Λουκ.* 16:13 «οὐδεὶς (οἰκέτης *Λουκ.*) δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾶ». Ὁ ἀραμαϊκὸς ὅρος ܡܡܢܐ / ܡܡܢܐ γενικότερα δηλώνει τὰ χρήματα, τὸν πλοῦτο καὶ ὅτιδήποτε ἔχει ἀξία, ἀλλὰ καὶ τὸν πόρο, τὴν ἀποζημίωση, τὴ δωροδοκία. Ἡ θεολογικὴ σημασία τοῦ συγκεκριμένου ὅρου σχετίζεται μὲ τὴν πλεονεξία καὶ τὴ διάθεση ἀπληστίας καὶ προσκόλλησης στὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ κυρίως τὰ χρήματα (< μαμωνισμός). Δὲν ἀπαντᾶται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀλλὰ στὰ Targum. Τὸ ܡܡܢܐ ἐντοπίζεται

1. Ἀπαντα ἔκδ. Δόμου, τόμ. 2.453.18-24 («Οἱ Χαλασχοῦρηδες»).

2. Γιὰ τὴ νοηματοδότηση καὶ μεταφορικὴ χρῆση τοῦ ὅρου στὸν θρησκευτικοποιημένο καπιταλισμὸ καὶ στὴν καλ-βίνεια χρῆση τοῦ πλουτισμοῦ βλ. B. R. Agle & H. J. Van Buren, III, "God and Mammon: The Modern Relationship", *Business Ethics Quarterly* 9 (1999) σσ. 563-582· M. A. Noll (ἐπιμ.), *God and Mammon: Protestants, Money, and the Market, 1790-1860*, Oxford: Oxford University Press, 2002· J. Weiß, *Mammon. Eine Motivgeschichte zur Religiosität des Geldes*, διδ. διατρ., Universität Mannheim 2004· M. L. Hirschfeld, *Aquinas and the Market: Toward a Humane Economy*, Harvard University Press, 2018· D. Brat, "God and Advanced Mammon - Can Theological Types Handle Usury and Capitalism?", *Interpretation* 65 (2011) σσ. 168-179.

3. Βλ. P. W. Rosemann, "God and Mammon: Fundamental Structures in Georg Simmel's Philosophy of Money", *Philotheos* 18 (2018) σσ. 57-77.

στὰ κείμενα τοῦ Qumran (1 QS 6:2· 1Q27 1, 2, 5 καὶ CD 14Q20), παράλληλα μὲ τὸ *ῖῖῖ* ποὺ σημαίνει τὸν πλοῦτο, ἐνῶ ἀποδόθηκε φωνητικὰ ὡς δάνειο στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν ἀραμαϊκὸ τύπο *מָמֹנָה* (*māmōnā*) στὴν ἐμφατικὴ μορφή, ἴσως ἀπὸ τὴ συριακὴ διάλεκτο. Παρόμοιες λέξεις τοῦ μασοριτικοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπως στὸν *Ψαλμ.* 37:3 καὶ ἴσως στὸν *Ἡσαΐα* 336, ἀποδόθηκαν στὴ μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα ὡς «πλοῦτος» ἢ «ἀργύριον»⁴. Ὁ Hauck παρέθεσε τὶς προταθεῖσες ἐτυμολογήσεις τοῦ *מָמֹנָה*, εἴτε ἀπὸ τὴ ρίζα *מנח* «αὐτὸ ποὺ κάποιος ἐμπιστεύεται»⁵, εἴτε ἀπὸ τὸ θέμα *מנח* «ἀποταμιεύω, συγκεντρώνω» καὶ τὸ παράγωγό του *מנח* «ταμεῖον, θησαυροφυλάκιο, μυστικὸς χῶρος» ὅπως ἐμφανίζεται στὴν ἑβρ. *Σοφία Σιρ.* 42:9, εἴτε ἀπὸ τὴ ρίζα *מנח* «ἀριθμῶ, ἀπαριθμῶ», εἴτε ἀπὸ τὴ ρίζα *מנח*, ὡς συνώνυμο τοῦ ἀραβ. *damina* «εἶμαι οἰκονομικὰ ὑπόλογος»⁶, εἴτε ὡς σημασιολογικὰ ἰσοδύναμο τοῦ φοικικ./καρχηδον. *מנח* «περιουσία, βίος»⁷, λατ. *lucrum* «κέρδος, φιλαργυρία»⁸. Ἡ ἐτυμολογικὴ ἀναγωγή ἀλλὰ καὶ ἡ ἐβραϊκὴ σημασιολόγηση, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ραββινικὰ σχόλια *m. Ber.* 9:5 στὸ *Δευτερον.* 6:5 «καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου», ὅπου ἡ δύναμις ἐρμηνεύεται μὲ τὸν πλοῦτο (*mammon*), δείχνει ὅτι ὁ μαμωνᾶς δὲν εἶναι κατὰ ἐξαρχῆς ἀρνητικὸς⁹. Στὴν ἰουδαϊκὴ γραμματεία ὁ μαμωνᾶς δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἄνομο κέρδος, ἀντίθετα μὲ τὰ εὐαγγελικὰ χωρία τοῦ *Κατὰ Λουκᾶν*, ποὺ θυμίζουν τὴ ραββινικὴ ἔκφραση *mammon de-sheqer*. Ἔτσι στὸ ἐβραϊκὸ *Σιρ.* 31:1 ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου *קֶשֶׁר אֲשִׁיר* (*sheqer 'ashir*) ἀποδίδεται στὸ ἐλληνικὸ κείμενο βάσει τῆς γραφῆς στὴν ὥα *sheqed* ποὺ σημαίνει μέριμνα, αὐπνία, ἀγωνία: «ἀγρυπνία πλούτου ἐκτῆκει σάρκας»¹⁰, ἄποψη ποὺ ἀναπαράγεται εὐρύτερα

4. Βλ. Σ. Αγουρίδης κ.ἄ. (ἐποπτ.), *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, μτφρ. ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς, 1980, σσ. 815-818, λ. «Πλεονεξία» καὶ G. Kittel & G. Friedrich (ἐπιμ.), *Theological Dictionary Of The New Testament*, (Abridged in one Volume), W.B. Eerdmans, 1985, σ. 552, λ. «Mamonas».

5. Βλ. M. Hengel, *Eigentum und Reichtum in der frühen Kirche: Aspekte einer frühchristlichen Sozialgeschichte*, Stuttgart: Calwer, 1973 = ἀνατ. τοῦ Ἰδίου, *Studien zum Urchristentum: Kleine Schriften VI*, ἐπιμ. C.-J. Thornton, Tübingen: Mohr Siebeck (WUNT 234), 2008, σσ. 353-423, κυρίως σσ. 368, 373, 377-378· U. M. Kremer, “Geld und Bibel”, *Diagonal - Zeitschrift der Universitäts-Gesamthochschule-Siegen* [Zum Thema: Geld], 1 (1991) σσ. 273-275, ἐδῶ σ. 273· P. W. van der Horst, λ. “Mammon,” στὸ συλλ. ἔργο K. van der Toorn *et al.* (ἐπιμ.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden: Brill, 1995, σσ. 542-543· J. Weiß, ὁ.π., σ. 95.

6. Βλ. E. W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, τόμ. 8, Edinburgh: Williams and Norgate, 1863-1893 [ἀνατ. New York: Unger, 1956], σσ. 1804-1805 (1874).

7. Βλ. C. F. Jean & J. Hoftijzer, *Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest*, Leiden: Brill, 1965, σ. 155.

8. F. Hauck, λ. «μαμωνᾶς», στὸ συλλ. ἔργο G. Kittel (ἐπιμ.), *Theological Dictionary of the New Testament*, τόμ. 4, Grand Rapids: Eerdmans, 1967, σσ. 388-390, ἐδῶ σ. 388.

9. Βλ. M. Wilcox, λ. «Mammon», στὸ συλλ. ἔργο D. N. Freedman (κύρ. ἐκδ.), *Anchor Bible Dictionary*, τόμ. 4, New York: Doubleday, 1992, σ. 490. Ἐπίσης M.-A. Ouaknin, “Les quatre noms de l'argent”, *Revue d'économie financière*, Numéro spécial hors-série: La Caisse des dépôts et consignations 175 ans (Noé. 1991) σσ. 593-603, ἐδῶ σσ. 602-603.

10. Βλ. P. C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew: A Text Edition of All Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of All Parallel Hebrew Ben Sira Texts*, Leiden: Brill (VTSup 68), 1997, σ. 55.

στην ἑλληνοϊουδαϊκὴ γραμματεία, λ.χ. *Σιρ.* 13:3, 19, 34:24-27, *Σοφ. Σολ.* 2:6-11, κ.ά.¹¹. Στὸν Σιραχίδη (31:8) «μακάριος πλούσιος, ὃς εὐρέθη ἄμωμος καὶ ὃς ὀπίσω χρυσίου [μαμωνᾶ ?] οὐκ ἐπορεύθη» τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο μὲ τὴ χρήση τοῦ «μαμωνᾶ» ἐπιτρέπει ἐξυπνο λογοπαίγνιο μὲ τὸ «ἄμωμος»· ἐδῶ δὲν ἀποδοκιμάζεται ὁ πλοῦτος ἀλλὰ ἡ κακὴ χρῆση του¹². Ἀνάλογη ἀναφορά ἐντοπίζουμε στὸν Ψευδο-Φωκυλίδη, *Γινῶμαι* 5κ.ἐξ., 35, 37, 42-47, 62, κ.ά. καὶ στὴ λοιπὴ ἰουδαϊκὴ σοφιολογικὴ γραμματεία¹³. Στὴ Μισναϊκὴ Ἑβραϊκὴ τοῦ Ταλμουδ (Bava Kamma 83b) ἡ Βιβλικὴ φράση «ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ» (*Ἑζέδ.* 21:24) ἀναφέρεται στὸν μαμωνᾶ, ἔχει δηλαδὴ μεταφορικὴ ἐφαρμογὴ στὶς χρηματικὲς συναλλαγές, ὅχι κυριολεκτικὴ σημασία ἐξόρυξης ὀφθαλμῶν.

Ἐδῶ βέβαια ἀνακύπτουν περαιτέρω φιλολογικοὶ προβληματισμοὶ γιὰ τὴ χρῆση τῆς ἐπίμαχης λέξης σὲ ἄλλα περιβάλλοντα, ὅπως στὸ ἐβραϊκὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου (*Shem Tob Hebrew Gospel of Matthew* [STT], περ. 1400 μ.Χ.)¹⁴, ὅπου ἡ διατύπωση «οὐ δύνασθε θεῷ δουλεῦν καὶ τῷ κόσμῳ» (מְלִיצְהָ לְהָהּ וּלְכֹל עֲלָמָא) παρουσιάζει ἀναντιστοιχία μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο: οἱ λέξεις «μαμωνᾶς» (mammon מַמּוֹן) καὶ «κόσμος» (κόσμος) δὲν συνδέονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὅποτε ὁ καλύτερος τρόπος ἐξήγησης τῆς ἀπόκλισης εἶναι νὰ θεωρήσουμε τὸ συνδετικὸν ἢ στὴ φράση מְלִיצְהָ לְהָהּ «καὶ τῷ κόσμῳ» ὡς μεταγενέστερη προσθήκη, καὶ στὸ STT νὰ διαβάσουμε מְלִיצְהָ לְהָהּ «στὸν αἰώνιο Θεό», ἀποκαθιστώντας τὸ מַמּוֹן «καὶ τὰ πλούτη» στὸ κείμενο τοῦ STT ὥστε νὰ ταιριάζει μὲ τὸν μαμωνᾶ τοῦ ἑλληνικοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου¹⁵. Ἀλλωστε, μὲ τὸ ἀπαρέμφατο «δουλεῦν» θυμόμαστε τὴ φράση «δουλεῦν κυρίῳ (μόνῳ)» ἀπὸ τὴ μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα σὲ συμφραζόμενα καταγγελίας τῆς εἰδωλολατρίας, ὅπως λ.χ. *Σαμ.* Α' (*Βασ.* Α') 7:3.; 12:14, 20, 23, *Κριτ.* 10:6, ὅποτε ἐξυπακούεται πῶς ἡ ὑπηρεσία στὸν μαμωνᾶ παραβιάζει τὴν πρώτη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου (*Ἑζέδ.* 20:5 παρ. *Δευτερον.* 5:9)¹⁶.

Μερικοὶ προτεστάντες θεολόγοι ἀμφισβήτησαν ἀκόμη καὶ τὸ χωρίο *Λουκ.* 16:9 μὲ τὸν Κυριακὸ λόγο «ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας» στὴν παραβολὴ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀδικίας¹⁷, εἴτε ἐπαινετικὰ γιὰ τὸν φρόνιμο πλέον καὶ ἐξυπνο οἰκονόμο, ἀντι-

11. Βλ. M. Hengel, *ὁ.π.*, σσ. 366-367.

12. Βλ. G. Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (ATD Apokryphen 1), 2000, σ. 220.

13. Βλ. R. Deines, "God or Mammon: The Danger of Wealth in the Jesus Tradition and in the Epistle of James", στὸν τόμο M. Konrad & E. Schläpfer (ἐπιμ.), *Anthropologie und Ethik im Frühjudentum und im Neuen Testament: Wechselseitige Wahrnehmungen. Internationales Symposium in Verbindung mit dem Projekt Corpus Judaeo-Hellenisticum Novi Testamenti (CJHNT) 17.-20. Mai 2012, Heidelberg*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, σσ. 327-385, ἐδῶ σσ. 366-367.

14. Κριτικὴ ἔκδ. ὑπὸ G. Howard, *Hebrew Gospel of Matthew*, Macon, GA: Mercer University Press, 1987 [1995].

15. T. F. McDaniel, "Clarifying New Testament Aramaic Names & Words and Shem Tob's Hebrew Gospel of Matthew", [<http://tmcdaniel.palmerseminary.edu/Clarifying%20New%20Testament%20Names%20&%20Words%20and%20Shem%20Tob%27s%20Gospel%20of%20Matthew.pdf>], 2008, σσ. 26-27.

16. R. Deines, *ὁ.π.*, σσ. 365-366.

17. Γιὰ τὴν παραβολὴ αὐτὴ βλ. ἀπὸ τὴ διεθνὴ βιβλιογραφία τὰ ἐξῆς: J. A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke (x-xxiv)*, Garden City, NY: Doubleday (AB 28A), 1985, σσ. 1102-1104· D. J. Ireland, *Stewardship and the*

καθιστώντας τὴν τελευταία γενικὴ μὲ τὴν ἀντίθετὴ τῆς «δικαίας»¹⁸, εἴτε ὑποθέτοντας ἀρχικὴ κεφαλαιογράμματα γραφὴ τὸν (ἀπίθανο) δωρικὸ τύπο «ἀλικίας», μὲ τὴν ἔννοια τῆς πείρας/ἐμπειρίας, ποὺ ἐξέπεσε παλαιογραφικὰ σὲ «ἀδικίας»¹⁹, εἴτε σὰν παρανάγνωση τοῦ Εὐαγγελιστῆ (!) ἀπὸ κάποιο ἐβραϊκὸ πρότυπο (*Vorlage*) μὲ τὴν παραβολὴ αὐτῇ, ὅπου ὑποτίθεται πὼς ὁ Λουκᾶς μπερδεψε τὸ παθητικὸ ρῆμα בָּיַע «θὰ ἐγκαταλειφθεῖ» μὲ τὸ ἐνεργητικὸ בָּיַע «θὰ ἀποτύχει» (πβ. «ἴνα, ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς»), ἔχοντας ἤδη συγχύσει στὸν ἴδιο στίχο τὸ ρῆμα יָעָרָה σὰν παραγόμενον ἀπὸ τὴ θεματικὴ ρίζα יָעַר «γίνομαι φίλος» καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἅπαξ λεγόμενον τοῦ ρήματος יָעַר «ἀπομακρύνομαι, ἀποφεύγω, ἀπέχω»²⁰. Ὁ McDaniel καυχῆθηκε ὅτι αἶρει τὴν αἰνιγματικότητα τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ, ἀποκαθιστώντας τὸ «ἐβραϊκὸ κειμενικὸ πρότυπο» ὡς ἐξῆς:

לֹא תִשְׁתָּחַד לְמַמְמוֹן
וְכִשְׁתָּחַד לְמַמְמוֹן יָבִיאוּ אֶתְכֶם
לְבָיִת עוֹלָם

καὶ μεταφράζοντας το:

*“But I say unto you ‘Abstain yourselves from unrighteous mammon!
And when it is forsaken they will welcome you into the eternal dwellings”*

ὥστε νὰ συμμορφώνεται πλήρως μὲ τὰ χωρία τοῦ Λουκ. 16:10-13 καὶ ἡ προτροπὴ «οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ» νὰ ἀκουστεῖ σὰν προσταγή: “Serve God! Master mammon!”. Βεβαίως, ἐὰν ἤθελε κάποιος νὰ πειράξει παλαιογραφικὰ τὸ χωρίο –κάποιος ποὺ θὰ ἀγνοοῦσε ἐπιδεικτικὰ τὰ συμφραζόμενα τῆς οἰκείας παραβολῆς–, θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει γιὰ ἀντιγραφικὸ σφάλμα τοῦ τύπου ΠΟΙHCATEEAYTOICΦΙΛΟΥCEK<TOC>ΤΟΥΜΑΜΩΝΑΤΗCΑΔΙΚΙΑC²¹. Ἀλλὰ γιατί νὰ ἀμφισβητήσουμε ἓνα παραδεδομένο κείμενο, ὅταν τὰ συμφραζόμενα εἶναι σαφῆ καὶ δὲν χρειάζονται ρήτρα εἰρωνικῆς ἀνάγνωσης²²;

Kingdom of God: An Historical, Exegetical, and Contextual Study of the Parable of the Unjust Steward in Luke 16:1-13, Leiden: Brill (NovTSup 70), 1992· A. J. Hultgren, *The Parables of Jesus: A Commentary*, Grand Rapids: Eerdmans, 2000, σσ. 146-157· E. Reinmuth, “Der beschuldigte Verwalter (vom ungetreuen Haushalter) – Lk 16,1-8”, στὸν τόμο R. Zimmermann (ἐπιμ.), *Kompendium der Gleichnisse Jesu*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2007, σσ. 634-646· B. C. Dennert, “Appendix: A Survey of the Interpretive History of the Parable of the Dishonest Steward (Luke 16:1-9)”, *From Judaism to Christianity: Tradition and Transition*, Leiden: Brill, 2010, σσ. 145-152· F. Bovon, *Luke 2: A Commentary on the Gospel of Luke 9:51-19:27*, Minneapolis: Fortress (Hermeneia), 2013, σσ. 439-442.

18. Βλ. D. Landry & B. May, “Honor Restored: New Light on the Parable of the Prudent Steward (Luke 16:1-8a)”, *Journal of Biblical Literature* 119 (2000) σσ. 287-309, ἐδῶ σσ. 287-288.

19. Βλ. C. S. Mann, “Unjust Steward or Prudent Manager”, *Expository Times* 102 (1992) σσ. 234-235 ἀλλὰ D. Mathewson “The Parable of the Unjust Steward (Luke 16:1-13): A Reexamination of the Traditional View in Light of Recent Challenges”, *Journal of the Evangelical Theological Society* 38 (1995) σσ. 29-38, ἐδῶ σσ. 34-37.

20. Βλ. T. F. McDaniel, “Luke’s Misreading in 16:9 of Two Hebrew Words”, Palmer Theological Seminary [http://tmcdaniel.palmerseminary.edu/CMBBP28-6x9_Article.pdf].

21. Πβ. H. F. B. Compston, “Friendship without Mammon”, *Expository Times* 31 (1920) σ. 282 καὶ C. J. Evans, *Logic Loops, Metaleptic Muddles and the Narrating Self How the Interior Hermeneutics of Biblical Narrative invite Readerly Self-Involvement*, διδ. διατρ., King’s College London, 2018, σσ. 239-247 καὶ 280-281.

22. Βλ. P. G. Bretscher, “The Parable of the Unjust Steward - A New Approach to Luke 16: 1-9”, *Concordia*

Πάντως, ὁ μαμωνᾶς μὲ μικρὸ μ ἢ κεφαλαῖο Μ προβληματίζει τοὺς λογίους, ὅπως τὸν Εἰρηναῖο ἐπίσκοπο Λουγδούνου (2.-3. αἰ. μ.Χ.), ποὺ ἐρμήνευε τὸν μαμωνᾶ ὡς ἄπληστο ἄνδρα καὶ συσχέτιζε τὴ λέξη μὲ τὴν ἄλλη ὑποτιθέμενη ἐβραϊκὴ *mamuel*: «Mammonas est autem, secundum iudaicam loquelam qua et Samaritae utuntur “cupidus” et “plus quam oportet habere volens,” secundum autem hebraicam adjunctive dicitur “Mamuel” et significat “gulosam”, hoc est, “qui non possit a gula continere”. Secundam utraque igitur quae significantur *non possumus Deo servire, et Mammonae*»²³. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Εἰρηναίου εἶναι ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκκλησιαστικὲς πηγὲς γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου, ἀμάρτυρη ἀπὸ ἀλλοῦ, τὴν ὁποία ὥστόσο ἐπανελάβε ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος: «Sed quid est, quod ait eos esse amicos de mammona iniquitatis? Quid est mammona iniquitatis? Primum quid est mammona? Verbum est enim quod latinum non est. Hebraeum verbum est, cognatum linguae Punicae. Ista enim linguae sibi significationis quadam vicinitate sociantur. Quod Punici dicunt “mammon”, latine “lucrum” vocatur. Quod Hebraei dicunt mammona, latine divitiae vocantur»²⁴. Στὰ νεώτερα χρόνια μέσω τῆς λογοτεχνίας ἡ λέξη μαμωνᾶς συνδέθηκε μὲ ἀντισημιτικὲς συνυποδηλώσεις γιὰ τοὺς ἀπλήστους ἐμπόρους²⁵ καὶ ἐνίοτε ἀπέκτησε μιὰ διπλὴ σημασιολόγηση, ἀφενὸς ὕλικου ἀντικειμένου (χρημάτων) καὶ ἀφετέρου ἀφηρημένης καὶ παρεκβατικῆς προσωποποίησης, σὰν τὸν συμβολισμό τῶν κερμάτων μὲ παραστάσεις ἀνθρώπων²⁶.

Ἀξίζει νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιατί ἔμεινε αὐτὴ ἡ ἀραμαϊκὴ λέξη ἀμετάφραστη. Ἄραγε τὴν γνώριζαν ὅλοι ἀπὸ τὴ βαβυλωνία ἐποχὴ, δὲν κατόρθωσαν νὰ ἐπινοήσουν τὴν κατάλληλη μετάφρασή της στὴν Κοινὴ Ἑλληνικὴ²⁷ ἢ συνέτρεχε λόγος προσωποποίησης καὶ μὲ τὸ παράηχο καὶ ἀπόκοσμο στὰ ἑλληνικὰ ὄνομα ἀποκοτοῦσε προσωπικὴ ὑπόσταση; Ὁ σχολαστικὸς ρωμαιοκαθολικὸς ἐπίσκοπος Παρισίων τὸν 12ο αἰ. Πέτρος Λομβαρδὸς (*Sent.* II, dist. 6) θεωροῦσε τὸν Μαμωνᾶ δαιμόνιο καὶ ὁ John Milton στὸ ἔργο του *Paradise Lost* (1667) ἐκπτωτο ἄγγελο²⁸. Μόνο τυχαία δὲν εἶναι ἡ σύμπτωση τοῦ γλωσσικοῦ ἐξεικονισμοῦ στὶς σλαβικὲς γλῶσσες, λ.χ. στὰ πολων. *mamuna* καλεῖται ἓνα πιθηκόμορφο μυθολογικὸ πλάσμα καὶ στὰ

Theological Monthly 22 (1951) σσ. 757-762, ἐδῶ σ. 759· D. R. Fletcher, “The Riddle of the Unjust Steward: Is Irony the Key?”, *Journal of Biblical Literature* 82 (1963) σσ. 15-30· I. J. du Plessis, “Philanthropy or Sarcasm? Another Look at the Parable of the Dishonest Manager (Luke 16:1–13)”, *Neotestamentica* 24 (1990) σσ. 1-20.

23. Irenaeus Lyon., *Haer.* 3, 8 = *ANF* 1, 421 = *PG* 7, 866-867. Πβ. J. Wilder, *Epiphanius as a Hebraist: A Study of the Hebrew Learning of Epiphanius of Salamis*, διδ. διατρ., Faculty of Theology of the University of St. Michael’s College and the Graduate Centre for Theological Studies, 2017, σσ. 57-58.

24. *Serm.* 63, 2.

25. Βλ. P. Berek, “The Jew as Renaissance Man”, *Renaissance Quarterly* 51 (1998), σσ. 128-162 καὶ C. Heni, “Ahasver, Mammon and Moloch: Anti-Jewish images 1602 to 9/11”, Yale Initiative for the Interdisciplinary Study of Antisemitism (YIISA), Yale University [<https://www.clemensheni.net/ahasver-mammon-and-moloch-anti-jewish-images-1602-to-911/>] γιὰ τὰ προσωπεῖα Ahasver, Mammon καὶ Moloch.

26. Βλ. D. Landreth, *The Face of Mammon: The Matter of Money in English Renaissance Literature*, Oxford: Oxford University Press, 2012, σ. 3.

27. Βλ. P. J. Dominy, *De-Coding Mammon: Money in Need of Redemption*, διδ. διατρ., University of Exeter, 2010, σ. 13.

28. Βλ. R. T. France, “God and Mammon” *The Evangelical Quarterly* 51 (1979) σσ. 3-21, ἐδῶ σ. 9.

ρως. мамон χυδαῖστί ἡ κοιλία τοῦ παχύσαρκου²⁹. Ἀκόμη καὶ στὰ Targum ἢ στὸ Ταλμουδ ἡ χρῆση τοῦ ἐπίμαχου ὅρου ἐνέχει μιὰ κάποια προσωποποίηση³⁰. Ὅπως εἶδαμε, τὸ ταυτόσημο χωρίο *Ματθ.* 6:24 προκαλεῖ τὴν αἴσθηση τῆς προσωποποίησης ὡς ἀντιθέου «κυρίου» σὲ αὐτὴν τὴν ἀντιθετικὴ ἐκφορά³¹. Κατ’ ἄλλους, ὁ Μамωνᾶς εἶναι βαβυλωνιακὸ παρωνύμιο τοῦ Nergal, θεότητας τοῦ Κάτω Κόσμου, καθὼς ὁ ἀνατολίτικος μῦθος ἀναφέρει πὼς ὁ χρυσὸς εἶναι ἡ ἀποφορὰ τῆς κόλασης³², κάτι ποὺ δανείστηκε καὶ ὁ Freud στὶς μελέτες του³³.

Στὴ Βίβλο ἡ προσωποποίηση ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀλληγορία καὶ τὴ μεταφορικὴ ἔκφραση, καὶ μάλιστα στὴν Καινὴ Διαθήκη ἡ προσωποποίηση τοῦ κακοῦ εἶναι ἐντονώτερη ἀπ’ ὅ,τι στὴν ἐβραϊκὴ Παλαιὰ Διαθήκη³⁴. Μολονότι ἡ προσωποποίηση ἢ προσωποποιΐα ὡς ἐργαλεῖο ἐσχηματισμένου λόγου ἀπλῶς ὑποδεικνύεται, ὡς ἐπικοινωνιακὸ ἐργαλεῖο σπανίως κερδίζει τὴν προσοχὴ ποὺ τῆς ἀξίζει, θεωρούμενη ἀπλή καὶ δεδομένη σύμβαση, ἰδίως ἡ ἀλληγορικὴ³⁵. Ὡς τύπος γραφῆς καί, κυρίως, ἐρμηνείας, ἡ ἀλληγορία ἀποκαλεῖται καὶ *ἀλληγόρησις*, προκειμένου νὰ καταδειχθεῖ ἡ σχετικὴ διαδικασία ἀνέλιξης καὶ παράκαμψης τῆς κυριολεξίας³⁶. Αὐτὴ ἡ ἀλληγόρηση (ἀλληγορία), ποὺ κατατάσσεται ὡς σχῆμα λόγου (λατ. *inversio*, βλ. Quintilianus, *Inst. Orat.* 8.6.44) στὰ ὑποεῖδη τῆς *elocutio*, τοῦ τρίτου ἀπὸ τοὺς πέντε κανόνες τῆς κλασικῆς ρητορικῆς τέχνης, ἐπιτρέπει στὴν προσωποποίηση τὴ θέαση τοῦ ἀοράτου στοιχείου ποὺ ἐνσαρκώνεται μὲ προσωπικὴ μορφή καὶ ἐνεργοποιεῖ τὸν λόγο (Quintilianus, *Inst. Orat.* 9.2.29-32) καὶ ἐμφανίζεται μὲ συγκεκριμένο χαρακτήρα ἰδίως σὲ διαλογικὲς ἀντιπαραθέσεις (πβ. Cicero, *De Oratore* 3.53.205, «*personarum ficta induction*»). Ὁ Μамωνᾶς

29. Βλ. K. Stachowski & O. Stachowski, “Possibly Oriental Elements in Slavonic Folklore *Mamuna* [Part 2]”, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 134 (2017) σσ. 289-304.

30. Βλ. R. Martin-Achard, “Notes sur *mammon* et la parabole de l’économe infidèle”, *Etudes Théologiques et Religieuses* 28 (1953) σσ. 137-141.

31. Βλ. R. Pickett, “‘You Cannot Serve God and Mammon’: Economic Relations and Human Flourishing in Luke”, *Dialog: A Journal of Theology* 52 (2013) σσ. 37-46.

32. Βλ. A. Jeremias, *Das Alte Testament im Licht des alten Orients*, Leipzig: Hinrichs (Handbuch zur biblisch-orientalischen Altertumskunde), 1904, σ. 216.

33. Βλ. S. Freud, “Charakter und Analerotik”, *Gesammelte Werke*, τόμ. 7, 1999 (*Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift*, Jahrgang 9, No. 52), σ. 208.

34. Βλ. B. Platzgummer, *Sprachliche Bilder in der Bibel: Metaphern und Vergleiche*, GRIN Verlag, 2004, σ. 11 καὶ K.-H. Wollscheid, *Personifikationen des Bösen: Hölle, Teufel und Dämonen in der Bibel und in der christlichen Tradition*, Berlin: Rhombos-Verlag, 2007, σσ. 50-52.

35. Βλ. W. S. Melion & B. Ramakers, “Personification: An Introduction”, στὸν τόμο W. S. Melion & B. Ramakers (ἐπιμ.), *Personification: Embodying Meaning and Emotion*, Leiden: Brill (Intersections 41), 2016, σσ. 1-40.

36. Βλ. E. Hellgardt, “Erkenntnistheoretisch-ontologische Probleme uneigentlicher Sprache in Rhetorik und Allegorese”, στὸν τόμο W. Haug (ἐπιμ.), *Formen und Funktionen der Allegorie. Symposium Wolfenbüttel 1978*, Germanistische Symposien-Berichtsbande 3, Stuttgart 1979, σσ. 25-37· R. Copeland & S. Melville, “Allegory and Allegoresis, Rhetoric and Hermeneutics”, *Exemplaria* 3 (1991) σσ. 159-187· D. L. Madsen, *Rereading Allegory: A Narrative Approach to Genre*, New York: St. Martin’s Press, 1994· J. Tambling, *Allegory*, London & New York (The New Critical Idiom), 2010, σσ. 21-23· R. Copeland & P.T. Struck, “Introduction”, στὸν τόμο R. Copeland & P.T. Struck (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Allegory*, Cambridge 2010, σσ. 1-11.

ἀναδεικνύεται σὲ δαιμονικὸ ἀντίτυπο τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, κυρίαρχος τῆς ἀδικίας, διαστροφέας τοῦ θεοῦ θελήματος. Δὲν εἶναι μιὰ ἀρχὴ ἀλλὰ μιὰ ἀντικείμενη ὑπόσταση ποὺ διεκδικεῖ τὴν κυριότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀνεξαρτήτως τῆς διαφωνίας τῶν καινοδιαθηκολόγων γιὰ τὴν ἐμπρόθετη ἢ ἀναγνωστικὴ προσωποποίηση τοῦ Μαμωνᾶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, τὸ κακὸ εἶναι προσωπικὸ γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία καὶ ἡ ἁμαρτία αἰσθητοποιεῖται ἐμφατικὰ στὴ Βίβλο³⁷. Ὅχι, πλέον, ὡς βιοτικὸς περισπασμὸς ἀλλὰ ὡς πανθηρησκεία τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Μαμωνᾶς καθηλώνει μὲ τὰ ἐμπορικὰ καταστήματά του παρὰ τὴν αἰνιγματικὴ ὀνοματολογικὴ φυσιογνωμία του.

37. Βλ. G. Anderson, *Sin: A History*. New Haven, CT: Yale University Press, 2010 καὶ M. Kuczok, “The Biblical Metaphors of Sin: A Cognitive-Semantic Perspective on the English Version of the Bible”, *Linguistica Silesiana* 39 (2018) σσ. 171-186.

ΜΝΗΜΗ ΠΑΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (Σονέτο)

ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΚΑΦΗ-ΔΕΦΝΕΡ

Ποιήτριας - Μουσικοῦ

Μέ τήν ζωή του στόν Θεό δοσμένη
προσέφερε πολλά στήν Ἐκκλησία,
ἀλλά προσέφερε καί στήν Παιδεία
μέ τό σπουδαῖο ἔργο του πού μένει.

* * *

Ἄς εἶναι ἡ ψυχή του ἀναπαυμένη
κοντά σ' Ἐκεῖνον, πού 'ναι ἡ Σωτηρία,
ἡ Ἀληθινή Ζωή κ' ἡ Αἰωνία
καί μέσα στ' Ἅγιο Φῶς Του λυτρωμένη.

* * *

Τά ἔργα του τιμοῦν Ὁρθοδοξία
καί τήν Ἑλλάδα, τῆς σοφίας χώρα.
Ἦταν λαμπρός ποιμὴν στήν κοινωνία.

* * *

Ἄς δεηθοῦμε στήν ψυχή του τώρα:
Ἐσύ, πού δίδαξες μέ τήν ζωή σου,
ὦ στείλε στήν Ἑλλάδα τήν εὐχή σου!

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Σ. ΜΟΣΤΡΑΣ, ΕΝΑΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΦΙΛΙΚΟΣ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΔΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

Διδάσκων Τμ. Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου

Ἐκτός ἀπό τὰ γνωστά μέλη τῆς κερκυραϊκῆς κοινωνίας, πού ὑπῆρξαν μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὀρισμένα ἀπό τὰ ὅποια παρουσιάζονται στὸν παρόντα ἐπιστημονικό Τόμο, ὑπῆρξαν καί κάποια λιγότερο γνωστά ἢ ἀκόμη καί ἄγνωστα μέλη, γιὰ τὰ ὅποια ἀπαιτεῖται ἀρχαιολογική ἐρευνα. Στὰ ὀλιγότερα γνωστά μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀνήκει καί ὁ Κωνσταντῖνος Σ. Μόστρας, ὁ τάφος τοῦ ὁποίου βρίσκεται στὸν ἐσωνάρθηκα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Πλατυτέρας Κέρκυρας, ἐνός ἀπὸ τὰ ἐμβληματικότερα μοναστήρια τῆς Κέρκυρας, ἀλλὰ καί εὐρύτερα τῶν Ἰονίων Νήσων. Στὸν ἴδιο χῶρο, μέ δέκα περίπου μέτρα ἀπόσταση, κεῖται ὁ σπουδαιότερος Νεοέλληνας, ὁ μαρτυρικός Κυβερνήτης Ἰωάννης Α. Καποδίστριας. Στὴν ἐπιτύμβια πλάκα τοῦ τάφου τοῦ Μόστρα ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς:

Ἡ οἰκογένεια Μόστρα ὑπῆρξε «ἱστορική» καί καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριό Πέτα τῆς Ἄρτας, «τόπος μέσα στὸν ὁποῖον γεννηθήκανε καί ἀνδρωθήκανε πολλές πατριωτικὲς ψυχές»¹. Ἡ στρατηγική θέση τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου, τὸ εἶχε καταστήσει σημαντικὸ στόχο στίς βλέψεις τῶν Τουρκαλβανῶν, γεγονός πού ἀνάγκαζε τοὺς κατοίκους του νὰ καταφεύγουν διωγμένοι στὴν Κέρκυρα, «τὸ κοινὸ καταφύγιο ὅλων τῶν καταδυναστευομένων Ἑπειρωτῶν»². Μία ἀπὸ τίς ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τοῦ Πέτα, πού ἀκολούθησε τὴν πορεία πρὸς τὴν Κέρκυρα, εἶναι καί οἰκογένεια Μόστρα.

Γενάρχης τοῦ συγκεκριμένου κλάδου τῆς οἰκογένειας θεωρεῖται ὁ Γεώργιος Μόστρας, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχουν διασωθεῖ ἐλάχιστα στοιχεῖα, πλὴν ἐνός τεκμηρίου πού διασώζεται σ' ἓνα αὐτόγραφο σημείωμά του στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πέτα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει τὰ ἑξῆς³: «1771 Ἰουλίου 10. Τὸ παρὸν ἐβαγγέλιον ἀγοράσθι παρ' ἐμοῦ γιοργίου μώστρα ἀπὸ τοὺς ἀρβανίτες τὸν κερὸν ὅπου ἐγίριζαν ἀπὸ τὸν μωρέαν ὁπουέφεραν ἱερά σκέβι καί σκλάβους· ἐπίρα καί ἐγὼ μέρος ἀπὸ αὐτά· ἐβαγγέλιον ἐπιτάφιον, σταυροὺς κάλα ἱερά σκέβι τὰ ὅπια τὰ ἀφιέροσα στὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου γεοργίου στὸ χωρίον στοῦ πέτα διὰ μνιμοσινόν μου κι τὸν γονέον μου καί ἐσαὶ ἐνθύμιον κέ ἡπόσχεσιν. Ἰεβεθέντες ἱερίς νὰ μνιμονέβουν τὸ ὠνόματα ὅπου τους ἔδοσα»⁴. Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀναφορά διαπιστώ-

1. Βλ. Πάνου Παπασπύρου, «Ἡ ἱστορική οἰκογένεια τῶν Μοστραίων», περ. *Ἡπειρωτικά*, Μ. Οἰκονομίδου, ἔτος Α', Ἀθήνα 1938, σσ. 183-189.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 184.

3. Διατηρούμε τὴν ὀρθογραφία καί τὴν στίξη.

4. Στὸ ἐξώφυλλο τοῦ ἐν λόγῳ Εὐαγγελίου, διασώζεται μιὰ σημείωση ἀπὸ κληρικό, πού ἀναφέρεται στὴν ἱερα-

νουμε ότι πρόκειται για έναν ολιγογράμματο Ήπειρώτη, πού διέθετε ύποδειγματική έθνική συνείδηση, αφού διέσωσε «ιερά σκέβη» (sic), τά όποια μέ τή σειρά του δώρισε στον ναό τής ιδιαίτερης πατρίδας του. Σ' αυτό τό οικογενειακό περιβάλλον καί συνείδηση ανατράφηκε ή εξεταζόμενη οικογένεια Μόστρα. Έστι, δέν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ένα από τά παιδιά του Γεωργίου επέλεξε τον ιερατικό κλάδο, ό πάπα Γιάννης Μόστρας, ό όποιος αναδείχθηκε κληρικός τής Μητροπόλεως Άρτης. Μάλιστα, διασώζεται, ένυπόγραφη σημείωσή του στό τελευταίο φύλλο του προαναφερόμενου Εὐαγγελίου του ναοῦ του Αγίου Γεωργίου Πέτα⁵. Οί άρχαιακές πηγές μᾶς διασώζουν τήν πληροφορία ότι ό Ίωάννης Μόστας (γεν. 1744) απέκτησε τέσσερις υιούς (τούς: Δημήτριο, Αναγνώστη, Κωνσταντίνο καί Αποστόλη) καί τουλάχιστον μία θυγατέρα, τή Φωτεινή, ή όποία παντρεύτηκε τον μεγαλέμπορο Χριστόδουλο Κροκίδα⁶. Ο πρωτότοκος Δημήτριος (1774-1850) υπήρξε ό διαπρεπέστερος μεταξύ των αδελφών, αφού εξελίχθηκε σ' έναν από τούς στενότερους συνεργάτες του Μητροπολίτη Άρτης καί Ναυπάκτου (καί μετέπειτα Οὐγγροβλαχίας/Βουκουρεστίου) Ίγνατίου, ως Γραμματέας του. Ο Δημήτριος, ως λόγιος καί βιβλιόφιλος, αλλά καί εξαιτίας τής θέσεώς του, γνώρισε καί συνεργάστηκε μέ έπιφανείς Έλληνες τής έποχής του, όπως ό Ίωάννης Καποδίστριας (1776-1831), μέ τον όποιο θά συνδεθεί στενά⁷. Έξ αιτίας τών διώξεων του Άλη Πασᾶ σκορπιστήκανε τά τέσσερα αδέλφια. Ο Δημήτριος ακολούθησε τον Μητροπολίτη Ίγνάτιο, ό Αναγνώστης καταφεύγει ως γραμματέας του στρατηγού Τσόγκα στή Ρούμελη, ένω οί δύο μικρότεροι, ό Αποστολής καί ό Κωνσταντίνος, εγκαθίστανται όριστικά στήν Κέρκυρα. Ο Κωνσταντίνος Μόστρας, νεώτερος κατά τέσσερα έτη (1778-1855) του έπιφανούς αδελφού του Δημητρίου, δραστηριοποιήθηκε ως έμπορος, αφού διετέλεσε «διευθυντής όμώνυμης κομπανίας στήν Άγκώνα καί είχε έμπορικές δοσοληψίες μέ τά Γιάννινα. Φαίνεται, ότι από τήν ιταλική αυτή πόλη-έμπορικό κέντρο αποστέλλει τά έμπορεύματα... στά Γιάννινα»⁸. Ο Κων-

ποστολική δράση του έθναποστόλου Κοσμά του Αίτωλου στά χωριά τής Άρτας. Βλ. τό σχετικό άρθρο του Πάνου Παπασπύρου «Ο Άγιος Κοσμάς ό Αιτωλός στήν Άρτα», περ. *Τζουμερκιώτικα καί Άρτινά Νέα* (1932), φύλ. Α', σσ. 18-23.

5. «1824 ματρίου ιδωπό ότι τό παρόν έβαγγέλιον από τήν εκκλησίαν του αγίου γιοργίου αποχορίον πέτα επάρθη από τούς άρβανίτας στον κερών όπου πολέμισαν στο πέτα καί τό εξαγόρασεν ό στράβρος Μπαρτζόκας τό όπιον άγιον έβαγγέλιον τό έφεραν βλέποντάς το ως πατρικόν μου άφιέρομα τό άγόρα από τον στράβρον ταλαράτα ίκουσι κέ ένα». Πρβλ. Πάνου Παπασπύρου, «Η ιστορική οικογένεια...», *όπ. παρ.*, σ. 186.

6. Βλ. ΓΑΚ, *Μικραί σύλλογοι*, Κ. 125, Αρχείο Δημητρίου Μόστρα, τ.χ. Β', σ. 91 καί τ.χ. Γ', σ. 44 καί 82. Σ' ένα λυτό έγγραφο του ίδιου αρχείου, μέ ήμερομηνία 24 Ιουνίου 1856, μνημονεύεται ότι: «τό Τρίτον Μέρος τής Πρώτης Μερίδος του αποβίωσαντος Κυρίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου Μόστρα, ποτέ ιερέως Ίωάννου... διά τής κληρώσεως έτυχεν εις τούς αδελφούς Κυρίους Γεώργιον καί Κωνσταντίνον Κροκίδην καί τήν αποβιώσασαν μητέρα των κυρίαν Φωτεινήν Κροκίδη».

7. Η στενή αυτή σχέση τεκμηριώνεται από τή διασωθείσα ιδιωτική αλληλογραφία τους. Ένδεικτικά βλ. τήν από 18/30 Αύγουστου 1809 έπιστολή του Ίωάννη Καποδίστρια προς τον πατέρα του Αντωνομαρία, όπου εκφράζει τήν εκτίμησή του προς τό πρόσωπο του Δημητρίου Μόστρα (Κ. Δαφνής, *Αρχείον Ίωάννου Καποδίστρια*, τ. Γ', Έταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1980, σ. 40).

8. Βλ. Γεωργίου Παπαγεωργίου, «Μιά έμπορική συντροφιά στά Γιάννινα στίς άρχές του 19^{ου} αί. καί οί μαρτυρίες από τό κατάστιχο της για τή διακίνηση του έλληνικού βιβλίου», στά *Πρακτικά*, σ. 140 έπ. Σημαντικές πληροφορίες

σταντῖνος φαίνεται ὅτι στρατολογήθηκε, ὅπως καί ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, στήν ἐθνική ὑπόθεση. Ἐντύπωση ἀποτελεῖτο γεγονός ὅτι δέν ἀναφέρεται τό ὄνομά του στόν Κατάλογο «Οἱ Φιλικοί» τοῦ Βαλέριου Γ. Μέξα⁹, ἐνῶ ἀναγράφεται τό ὄνομα τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου Μόστρα, μέ τήν ἀκόλουθη ἀναφορά, «Ἄρτηνός Θαλασσέμπορος. Χρόνων 27. Διά Ἀριστείδου Παπά. 12 (Ἀπριλίου) 1819, Κορφοί» καί μέ αὐξοντα ἀριθμό: 284¹⁰. Ὅμως, ἡ ἐλλιπής, αὐτή ἐνημέρωση δικαιολογεῖται, ἀφοῦ οἱ «κατάλογοι ποῦ ἔδωσαν κυρίως ὁ Ἰ. Φιλήμων καί ὁ Βαλ. Μέξης, δέν εἶναι ἐπαρκεῖς. Πολύ περισσότερα ἦσαν τά μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας»¹¹. Μάλιστα, ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἄμεσος γνώστης τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, προσδίδει παραστατικά τήν εἰκόνα τοῦ μεγέθους τῆς ἐξαπλώσεώς της. Σημειώνει χαρακτηριστικά: «Κατά τό 1819 καί 1820 ἡ ἐλληνική ἐταιρεία κατήντησεν εἰς τόσον βαθμόν ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε δέν ἦτο πλέον σύμφωνον τό ὄνομά της μέ τάς πράξεις, ἀλλά φανερά ἀποστασία, ἥτις ἐγνωρίσθη εἰς πάσης τάξεως ἀνθρωπον, ..., δέν ἐγίνοντο παρὰ ὁμιλίας καί σχέδια κατὰ τῶν τυράννων χωρίς τινά συστολήν»¹².

γιά τήν ἐμπορική δραστηριότητα τοῦ Κωνσταντίνου Μόστρα μετά τήν ἐγκατάστασή του στήν Κέρκυρα, ἀντλοῦμε ἀπό τήν ἀλληλογραφία τοῦ πρεσβύτερου ἀδελφοῦ του Δημητρίου. Βλ. Λουκίας Δρούλια «Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου Μόστρα. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *Πρακτικά Δ' Πανιόνιου Συνεδρίου*, Κέρκυρα 1980, σσ. 47-53.

9. Βλ. Βαλέριου Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί, Κατάλογος τῶν Μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, ἐκ τοῦ Ἀρχείου Σέκερη, Ἀθῆναι 1937.

10. Στο ἴδιο, σ. 44.

11. Κ. Σ. Κώνστα, «Αἰτωλοακαρνανέες φιλικοί. Ὄνόματα μαρτυρημένα ἀπό ἐπίσημες πηγές», ἐφημ. *Νέα Ἐποχή*, φύλλο 715 (17 Ἰανουαρίου 1965).

12. Στο ἴδιο.

ΚΡΥΜΜΕΝΟΣ

Όταν οί φλόγες σέ κυκλώνουν, κάποιας
φωτιάς άόρατης, άρχίζεις νά καλωσορίζεις
τό θάνατο δειλά: μέρα καί νύχτα μεγαλώνει
όπως καρπός μέσα στην άχραντη σιωπή του κήπου.
Αισθάνεσαι κάπως γυμνός, μά δέν κρυώνεις,
καθώς μιά ξένη άρμονία σέ άγγίζει καί γαλήνια
σέ ντύνει μέ τό φλόγινο χιτώνα της.
Δέν ξέρεις άν παλεύει νά λευτερωθεῖ κι ‘ άστράφτει
σέ σκάλες ή ψυχή σου, πού μέ τή ροή του χρόνου
αισθάνεται σμπαραλιασμένα τά φτερά της,
ή άν βυθίζεται σέ βάθος άπατο...
Όστόσο, νοιώθεις πώς ή τελευταία κίνηση
μ’ όλους του παιχνιδιού τούς όρους, γιά τήν έσχατη
φυγή προς τά ψηλά, δέν προμαντεύεται
στις τρικυμίας τόν άφρό, στόν άγριο άνεμο.
Τό άρρητο μυστήριο πάντα θά σέ κυβερνάει
κι άς σέ λικνίζει ανάλαφρα, παραμονεύοντας
σ’ ανήσυχα νερά ένας κρυμμένος Άγγελος.

MARTYRIKON*

Κατά τήν ἀπό 27 Δεκεμβρίου τοῦ παύοντος ἔτους 1818 αἴτησιν πρὸς ἡμᾶς τοῦ κυρίου Ἰωάννου Ἀμβροσίου, ἵνα τῷ δώσωμεν Μαρτυρικόν ἐνυπόγραφον καὶ ἐσφραγισμένον τῇ τῆς Ἑταιρίας μας σφραγίδι διὰ ὅσα ρούμπλια ἔδωκεν εἰς τὸ Ἑλληνοεμπορικὸν Σχολεῖον καὶ εἰς τὸ ἐνταῦθα Νοσοκομεῖον κατὰ τὸ διάστημα τῆς Διοικήσεώς του εἰς τὴν αὐτὴν Ἑταιρίαν μετὰ τῶν συνδιοικητῶν του κυρίων Ἡλία Μάνεση καὶ Στέργιου Ξυδᾶ, ἀνήκοντα μὲν τοῖς Διοικηταῖς ἀνά 10 τοῖς % ἐκ τῶν κερδῶν ἐπὶ λόγῳ διοικήσεως, χαριζόμενα δέ παρ' αὐτῶν εἰς μὲν τὸ ῥηθέν Σχολεῖον τὰ ἐπτὰ τοῖς ἑκατόν, εἰς δέ τὸ ἐνταῦθα Νοσοκομεῖον τὰ τρία τοῖς ἑκατόν, καθὼς διαλαμβάνει τὸ ὄγδοον ἄρθρον τοῦ συμφωνητικοῦ γράμματος τῆς Ἑταιρίας μας ταύτης. – Διερευνῶντες λοιπὸν τὰ κατάστιχα καὶ τὰς πράξεις τῆς Ἑταιρίας εὐρίσκομεν, ὅτι κατὰ τὸ 1814 ἔτος ἐδόθησαν εἰς τὸ Σχολεῖον ρ. 4200 καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ρ. 1800. Κατὰ δέ τὸ 1815 ἔτος ὁμοίως εἰς τὸ Σχολεῖον ρ. 3150 καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον 1350. Κατὰ τὸ 1816 ἔτος εἰς τὸ Σχολεῖον ρ. 4620 καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ρ. 1980. Κατὰ τὸ 1817 εἰς τὸ Σχολεῖον ρ. 2047 – 45 καπ. καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ρ. 877 – 48 καπ. Συμποσούμενα δέ ὅλα ταῦτα καὶ τῶν τεσσάρων χρόνων γίνονται ρ. 20,024 – 93καπ., ἐξ ὧν τὰ μὲν ἀνήκοντα τῷ Σχολεῖῳ ρ. 14017,45 ἐδόθησαν ἐν καιρῷ, ἐκ δέ τῶν ἀνηκόντων τῷ ἐνταῦθα Νοσοκομείῳ ρ. 6337,48 ἐδόθησαν μόνον τὰ τοῦ 1814 ἔτους ρ. 1800, τὰ δέ λοιπὰ ρ. 4207 – 48 φυλάττονται εἰς τὸ κιβώτιον τῆς Ἑταιρίας μας.

Ταῦτα εὐρόντες γεγραμμένα εἰς τὰ Κατάστιχα καὶ Πράξεις τῆς Ἑταιρίας μας μαρτυροῦμεν καὶ ἐπιβεβαιοῦμεν διὰ τοῦ παρόντος μας ὑπογεγραμμένου παρ' ἡμῶν καὶ ἐσφραγισμένου τῇ Σφραγίδι τῆς Ἑταιρίας μας καὶ δίδεται τὸ παρὸν Μαρτυρικόν τῷ Κυρίῳ Ἰωάννῃ Ἀμβροσίῳ κατὰ τὴν αἴτησιν αὐτοῦ.

Ἐν Ὁδησσῷ τῇ 29 Δεκεμβρίου τοῦ 1818 ἔτους.

Οἱ Διοικηταὶ τῆς Ἑταιρίας τῶν Γραικῶν Ἀσφαλιστῶν.

(Υπογρ.) Ἀλέξανδρος Κουμπάρης

» Ματθαῖος Στογιάννης

» Θ. Δήμ. (Δήμου; Δήμιτσας;)

(Τ.Σ.) α' Ὁ θ ω ν α ῖ ο ς ἀρχιγραμματεὺς.

Δυνάμει τῆς πληρεξουσιότητος, ἣν ἔλαβον παρὰ τῆς Σεβαστῆς Ἀρχῆς τῶν Φιλικῶν ἐδέχθην παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰωάννου Ἀμβροσίου δύο χιλιάδας πεντακόσια ρούμπλια N = 2500 καὶ εἰς ἐνδειξιν δίδω τὸ παρὸν μου.

Ἐν Ὁδησσῷ τῇ 28 Σεπτεμβρίου 1820

Ἀλέξανδρος Κουμπάρης

* Βλ. Σακελλαρίου Γ. Σακελλάριον, *Θηλυκὴ Ἑταιρεία*, ἐν Ὁδησσῷ, 1909, σ. 88-89.

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Ιωάννης Κ. Βουδούρης.

Οί αντίληψεις για τό Δίκαιο στην ἀρχαϊκή ἐποχή. Από τούς κορυφαίους διανοητές τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἐκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2019, σελ. VIII + 102.

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, νομικός καί ἱστορικός καί φιλόσοφος τοῦ Δικαίου, διερευνᾷ στήν εὐσύννοπη αὐτή μελέτη, ἐκδοθεῖσα ἀρτίως ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο Νομική Βιβλιοθήκη, εὐφήμως γνωστόν γιά τίς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, τεχνικοῦ καί ἐπιστημονικοῦ ἐκδόσεις του, τίς ἀντιλήψεις ἐνίων φιλοσόφων, πολιτικῶν, ποιητῶν καί ἐν γένει στοχαστῶν τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου γιά τό δίκαιο, τήν δικαιοσύνη καί τήν συγκρότηση τῆς πολιτείας.

Προτάσσεται δισέλιδος Πρόλογος (σελ. V-VI), στόν ὁποῖο ἀναλύονται οἱ στόχοι τῆς μελέτης, ἀκολουθεῖ δισέλιδος πίνακας περιεχομένων (σελ. VII-VIII), ἀπ' ὅπου ἐμφαίνεται ἡ δαψύλεια τοῦ μόχθου τοῦ συγγραφέως καί ἀκολουθεῖ τό σῶμα τοῦ ἔργου, διακρινόμενο σέ ἐννέα ἀνισομεγέθη κεφάλαια.

Στά ἐννέα ἀνισομεγέθη κεφάλαια ἀναλύεται μέ πάσα προσοχή καί μέ σχολαστική χρήση τῶν πρωτογενῶν πηγῶν ἡ νομική σκέψη καί ἡ φιλοσοφία περί δικαίου τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Ἰδοῦ οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων. Κεφάλαιο πρῶτο:

Ἡ ἀντίληψη γιά τό Δίκαιο, τό Νόμο καί τόν τρόπο ἀπονομῆς τοῦ Δικαίου στά ὁμηρικά ἔπη: *Ἰλιάς* (σελ. 1-12). Κεφάλαιο δεῦτερο: Ἡ ἀντίληψη γιά τό Δίκαιο, τό Νόμο καί τόν τρόπο ἀπονομῆς τοῦ Δικαίου στά ὁμηρικά ἔπη: *Ὀδύσσεια* (σελ. 13-28). Κεφάλαιο τρίτο: Οἱ Ὀρφικοί καί οἱ ἀντιλήψεις τους γιά τό Δίκαιο, τό Νόμο καί τίς σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων (σελ. 29-36). Κεφάλαιο τέταρτο: Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ἡσιόδου γιά τό Νόμο, τό Δίκαιο, τρόπο ἀπονομῆς του καί τή δικαιοσύνη (σελ. 37-48). Κεφάλαιο πέμπτο: Ὁ Λυκοῦργος, οἱ ἀρχές τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος καί οἱ σχέσεις τῶν πολιτῶν στή Σπάρτη (σελ. 49-52). Κεφάλαιο ἕκτο: Οἱ ἀρχαῖκοι λυρικοί ποιητές καί οἱ ἀντιλήψεις τους γιά τή ζωή, τήν πολιτεία καί τόν κόσμο (σελ. 53-65). Κεφάλαιο ἑβδομο: Ἡ δίκη, ὁ Νόμος ὁ Θεογνῖς καί τά Μέγαρα κατά τήν ὕστερη ἀρχαϊκή ἐποχή (σελ. 67-76). Κεφάλαιο ὄγδοο: Σόλων ὁ Ἀθηναῖος νομοθέτης καί ἀπόψεις του γιά τό δίκαιο, τούς νόμους, τή δικαιοσύνη καί τίς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν (σελ. 77-84). Κεφάλαιο ἔνατο: Ὁ Πίνδαρος καί οἱ ἀντιλήψεις του γιά τό δίκαιο, τό νόμο καί τίς σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων πολιτῶν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου (σελ. 85-91). Ἀκολουθεῖ Ἐπίμετρο (σελ. 93-96), ὅπου ἀνακεφαλαιώνονται τά πορίσματα τῆς μελέτης. Βιβλιογραφία (σελ. 97-102) ὁλοκληρώνει τήν εὐσύννοπη, χρήσιμη αὐτή ἐκδοση. Ἀπουσιάζει ἕνα εὐρετήριο ὀνομάτων καί τοπωνυμίων, τό ὁποῖο ἀσφαλῶς θά ἔκανε τήν ἐκδοση περισσότερο χρηστική.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νά σημειώσωμεν, ὅτι οἱ δύο κορυφαῖοι νομοθέτες τῆς περιόδου πού ἐξετάζει ὁ συγγραφέας, Λυκοῦργος καί Σόλων, ὑπῆρξαν καί θεμελιωτές πολιτείας, ἰδρυτές κατά ἕναν τρόπο τῶν πολιτειῶν, ὅπου ἔδρασαν καί ἡ φήμη των ὑπῆρξε διαχρονική μέχρι καί στίς παραμονές τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τοῦτο ἐμφαίνεται στήν μνεία ὡς προτύπων ἀπό τόν Γεώργιο Γεμιστό καί τόν Βησσαρίωνα.

Χρήστος Π. Μπαλόγλου

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ «ΕΝΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ»
ΤΟΥ ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΣΤΟΥ
ΠΑΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ «ΦΙΛΟΥΣ
ΤΟΥ ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ - ΜΝΗΜΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ»

ΒΙΡΓΙΝΙΑΣ Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

Φιλολόγου, Προέδρου τῶν «Φίλων του Λουριδείου Ἰδρύματος - Μνήμες τῆς Πόλης»

Στίς 19/12/2022 συμπληρώνονται τρία χρόνια ἀπό τήν πρόωρη ἀπώλεια τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους μας, Ὁμότιμου Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί Προέδρου τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος, Πρωτοπρεσβύτερου Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ.

Οἱ «Φίλοι του Λουριδείου Ἰδρύματος» ἐκφράζουν τά θερμά συλλυπητήριά τους στήν οἰκογένεια τοῦ ἐκλιπόντος, ἀλλά καί τή θλίψη τους γιά τήν ἀπουσία τοῦ σημαίνοντος αὐτοῦ Ὁμολογητοῦ τῆς ἱστορικῆς καί Ὁρθόδοξης ἀλήθειας ἀπό τούς σημερινούς πνευματικούς ἀγῶνες τοῦ Ἑθνους μας.

Ὡστόσο τό ὀγκῶδες συγγραφικό ἔργο του θά συμμετέχει πάντα σ' αὐτούς τούς ἀγῶνες, διότι εἶναι ἀπό τούς λίγους πού ἔχουν ἀναπτύξει τόσο βαθιά καί οὐσιαστικά τήν ἱστορική καί χριστιανική ἀλήθεια τῆς Ἑλληνορθοδοξίας.

Από τό 1975, ἕως τήν κοίμησή του, ὁ ἀοίδιμος π. Γεώργιος ὑπῆρξε ὁ Ἐφημέριος τοῦ τρισυπόστατου Πανεπιστημιακοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀντίπα, Ἐπισκόπου Περγάμου καί προστάτου τῶν Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ὁδοντιάτρων. Κτήτωρ καί δωρητής τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ, μέ τά ψηφιδωτά καί τίς τοιχογραφίες, ἦταν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητής Ὁρέστης Λουρίδης.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1982 ἄρχισε νά λειτουργεῖ τό Λουρίδειο Ἰδρυμα «Μνήμες τῆς Πόλης», μέ ἰδρυτή καί Πρόεδρο τόν Ὁρέστη Λουρίδη καί Ἀντιπρόεδρο τόν, μετά τήν κοίμησή τοῦ Λουρίδη, Πρόεδρο τοῦ Ἰδρύματος, Πρωτοπρεσβύτερο Γεώργιο Δ. Μεταλλινό. Τό ἔθνωφελές καί κοινωφελές ἔργο αὐτοῦ τοῦ Ἰδρύματος εἶχε τήν τύχη νά φωτίζεται ἐπί 37 χρόνια καί ἀπό τό οὐράνιο Φῶς τοῦ Πατρός Γεωργίου, ὁ ὁποῖος εἶχε τό χάρισμα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀνώτατης ἀνθρώπινης σοφίας μέ τήν ἐπίγνωση τῶν Δωρεῶν τῆς Θείας Χάριτος. Εἶναι σπάνιο ἕνας χαρισματικός ἐν ἐνεργείᾳ Ἱερέας νά πρωτεύει καί ὡς Καθηγητής Πανεπιστημίου, διακρινόμενος παράλληλα σέ διεθνή Ἐπιστημονικά Συνέδρια, διαλέξεις καί ἐπιστημονικούς διαλόγους, ὅπως καί στήν ἀντιμετώπιση καθημερινῶν τοῦ λαοῦ προβλημάτων.

Στό Λουρίδειο Ἰδρυμα ἦταν προσιτός, σχεδόν καθημερινά, σέ ὅλους μας. Αἰωνία ἡ μνήμη του.

Χαρακτηριστικά γιά τό σεμνό, μέ χριστιανική ἐπίγνωση, ταπεινό φρόνημά του εἶναι τά

λόγια πού εἶπε σέ διάλεξή του, ἀναφορικά μέ τό βίο καί τό ἔργο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ τό 2009:

«Μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ ἔχω πέντε πανεπιστημιακά διπλώματα, “Ντοκτορά”, διδακτορικό Θεολογίας καί Φιλοσοφίας-Ἱστορίας σε ξένα Πανεπιστήμια... Ὅμως ἀρέσκομαι νά λέω συνήθως ὅτι οἱ τίτλοι καί τά πτυχία εἶναι μηδέν καί κάτω τοῦ μηδενός...

Ἐκεῖνο, τό ὅποιο χρειάζομαι, καί μάλιστα ὡς Κληρικός, εἶναι μιά ἀχτίδα τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ. Λίγη Χάρη Θεοῦ χρειάζομαι, γιά νά ἀνταποκριθῶ εἰς τίς ἀπαιτήσεις τοῦ διακονήματος καί λειτουργήματός μου, καί σ’ αὐτό πιστεύω ὅτι θά συμφωνοῦν ὅλοι οἱ σεβαστοί συνάδελφοι ἐν Χριστῷ πού εἶναι στό Ἅγιο Βῆμα».

Ὡς «Φίλοι τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος - Μνήμες τῆς Πόλης» εὐχόμαστε ἀπό βάθους καρδίας θεία φώτιση, δύναμη καί χαρά δημιουργίας στήν Ἐρίτιμη Πρόεδρο καί τά ἀξιότιμα Μέλη τοῦ Νέου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος.

Ἡ Νέα Πρόεδρος, κυρία Βαρβάρα Καλογεροπούλου-Μεταλληνοῦ, εἶναι ἡ πρεσβυτέρα τοῦ πατρός Γεωργίου, διδάκτορας Θεολογίας, καί ἀκάματη βοηθός καί συμπαραστάτις του, ὅχι μόνο στόν οἰκογενειακό βίο μιᾶς πολυμελοῦς οἰκογένειας, ἀλλά καί ὡς ἐμπιστη γραμματέας του, στίς ἐπιστημονικές του ἐνασχολήσεις καί συγγραφές.

Στόν Ἅγιο Ἀντίπα εἶχε δημιουργήσει ἡ πρεσβυτέρα εὐρύ ἐνοριακό κύκλο πιστῶν, στούς ὁποίους ὁμιλοῦσε ὁ πατήρ Γεώργιος κάθε Πέμπτη ἀπόγευμα συζητώντας μαζί τους καί ἀπαντώντας στά προβλήματά τους.

Εὐχόμαστε ὁ κύκλος τῶν «Φίλων καί Συνεργατῶν τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος» νά διευρυνθεῖ στό ἐγγύς μέλλον μέ νέα ἐπίλεκτα πρόσωπα.

Μέ εἰλικρινή σεβασμό καί ἐκτίμηση.

Ο Πρόεδρος παρουσιάζει τόν Αντιπρόεδρο του Ίδρύματος και όμιλητή σέ μία ένδοξοματική Έσπερίδα, Πρωτοπρεσβύτερο Γεώργιο Μεταλλινό, Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών. Διακρίνεται ό Διευθυντής Συντάξως του Περιοδικού, Ιωάννης Δ. Μπουγάτσος στό άριστερό τμήμα τής Βιβλιοθήκης του προεδρικού γραφείου (τ. Β, 2000).

A sepia-toned portrait of an elderly man with a full white beard and mustache, wearing dark-rimmed glasses. He is looking slightly to the right of the camera. The background is a plain, light-colored wall.

ΜΝΗΜΗ
π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

Έκδοση
ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΝ ΙΔΡΥΜΑ «Μνήμες τῆς Πόλης»

ΑΘΗΝΑ 2021

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ